

HAZIM AGÂH EFENDİ VE OSMANLI DEVLETİ HÂKİMİYETİ SON DÖNEMİ İRAK’INDA BEKTAŞI TEKKELERİNİ ANLATTIĞI MEKTUBU*

Hazım Agâh Efendi And his Letter in Iraq about his Impressions of the Bektashi Tekkes in the Last Period of the Ottoman Empire

Ahmet TAŞĞIN**

Nurhan AYDIN***

Abdulkadir YELER****

Öz

Bu çalışma, Irak’taki Bektaşî tekkelerini, Bağdat ve çevresinde memuriyetle bulunun Kozan Sancağı Kars-ı Zülkadriyeli yani Kadırlılı Hazım Agâh Efendi’nin, Irak Bektaşî tekkelerini anlatan mektubu etrafında ele aldı. Hazım Agâh Efendi’nin mektubu, Ahmed Rıfki tarafından 1910 yılında yayınlanan Bektaşî Sırrı isimli eserin ikinci cildinde yer almaktadır.

Hazım Agâh Efendi ve mektubu hakkında verilen bilgi ile mektup da yer alan bilgiler, çeşitli kaynaklarla genişletilip detaylandırıldı. Hazım Agâh Efendi mektubunda, Irak veya Bağdat merkez ve çevresinde Kazımiye, Nefef, Kerbela gibi atebât merkezlerindeki tekkeler, derviş ve babaları hakkında gözlem ve görüşlerini paylaşmaktadır. Yirmi yıl civarında bir süre Bağdat ve çevresinde kalan Hazım Agâh Efendi, tekkelerin kapalı hali ve Osmanlı idarecilerin tekkelere bakışları, tekkelerin Halidi Nakşilerce ele geçirilmesi gibi konulara yer vermektedir. Bunların yanında Kacar hanları tarafından Bektaşî tekke ve babalarına verilen desteği ve gücünü kaybeden Osmanlı idaresiyle birlikte Nakşi ve Şiielerin baskılarını da aktarmaktadır.

Hazım Agâh Efendi, Bağdat, Nefef, Kerbela tekkelerinde bulunan derviş ve babaları hakkında bilgi verirken özellikle Hüseyin Mazlum Baba’ya geniş yer ayırmaktadır. Hatta makalesinde onunla çekildiği fotoğrafına da yer vermiştir. Hüseyin Mazlum Baba, Ali Turabi Dede Baba tarafından baba tayin edilmiş. Irak’a ulaştığında ilk olarak Nefef’te hizmete başlamış ve ardından da Bağdat’a gelmiştir. Bağdat’ta kaldığı süre içerisinde hemen bütün tekkelerin gelirlerini artırılmasına ve yeniden canlandırılmasına büyük katkı sunmuştur. Özellikle Hüseyin Mazlum Baba, Gürgür Baba tekkesini tamir ve ihya etmiş, vakıf gelirlerini artırmış, Mobilyacılar Çarşısındaki vakıf dükkânların sayısını artırmış ve yerlerini de genişletmiştir.

Irak’taki Bektaşî tekkeleri de II. Mahmut döneminde Bektaşî tekkelerinin kapatılıp tekkede bulunanların takibata uğramasıyla çok zor zamanlar geçirmiştir. Ardından büyük bir kısmı ya kapanmış ya da tahribata uğramıştır. Bu dönemde meydana gelen köklü değişim Irak Bektaşî tekkelerinin bütün faaliyetlerini giderek zayıflatmıştır. Nihayetinde Osmanlı Devleti’nin dağılmasının ardından Bektaşî tekke ve dervişleri tamamen ortadan kalkmıştır. Hazım Agâh Efendi’nin Irak Bektaşî tekkeleri hakkında ayrıntılı bilgi veren önemli kaynaklardan birisidir. Maalesef hem kendisi hem de mektubu yeterince değerlendirilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Bağdat, Nefef, Kerbela, Bektaşî, Hazım Agâh, Kadırlı, Kozan.

* Geliş Tarihi: 20.01.2020, Kabul Tarihi: 16.12.2020. DOI: 10.34189/hbv.96.012

** Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Araştırma Merkezi, Ankara/Türkiye. ahmettasgin65@gmail.com.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2751-9924>

*** Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kars / Türkiye. z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2240-2548>

**** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul / Türkiye, abdulcadir.yeler@medeniyet.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4791-6118>

Abstract

This study deals with the Bektashi tekkes in Iraq around the letter of Hazım Ağâh Efendi from Kars-ı Zülkadiriye, in other word Kadırlı, who was employed in Baghdad and its surroundings, describing these dervish lodges. Hazım Ağâh Efendi's letter is included in the second volume of the "Bektaşî Sırrı" published by Ahmed Rifki in 1910. In his letter, Hazım Ağâh Efendi shares his observations and views about tekkes, Dervishes and "Baba" in cities around Baghdad - or Iraq and Baghdad- such as Kazimiye, Najaf and Karbala. In his letter, Hazım Ağâh Efendi, who stayed in and around Baghdad for about twenty years, includes topics such as the closure of the dervish lodges, the view of the Ottoman rulers to the dervish lodges and the seizure of the tekkes by "Naqshbandis". In addition to these, he conveys the support given to the Bektashi tekke and "Baba" by the Kacar khans and the pressure of the Naqshbandi and Shiites together with the Ottoman administration that lost its power.

While Hazım Ağâh Efendi gives information about the Dervishes and "Baba(s)" in Baghdad, Najaf and Kerbela tekkes, he especially devotes a large place to Hüseyin Mazlum Baba. He even included a photo of him in his article. Hüseyin Mazlum Baba was appointed as "Baba" by Ali Turabi Dede Baba. As soon as he reached Iraq, he first started his service in Najaf and then came to Baghdad. During his time in Baghdad, he made a great contribution to increasing the income of almost all tekkes and reviving the tekkes. Hüseyin Mazlum Baba especially repaired and revived the Gürgür Baba tekke, increased the foundation income of this lodge, increased the number of foundation shops in the Furniture Dealers Market (*Mobilyacılar Çarşısı*) and expanded their places.

During the Mahmut II period, the Bektashi lodges in Iraq had a very difficult time due to the closure of the Bektashi lodges and the prosecution of those who were in the tekke. Later, most of the tekkes were either closed or destroyed. The radical changes that took place during this period gradually reduced all activities of Iraqi Bektashi Lodge. Ultimately, after the collapse of the Ottoman Empire, the Bektashi tekke and its dervishes completely disappeared. Hazım Ağâh Efendi is one of the important sources providing detailed information about the Iraqi Bektashi tekkes. Unfortunately, both he and his letter were not sufficiently evaluated.

Keywords: Iraq, Baghdad, Najaf, Karbala, Bektashi, Hazım Ağâh, Kadırlı, Kozan.

1. Giriş

Makale, Kars-ı Zülkadiriye Müftüzade Hazım Ağâh Efendi'nin gözlem ve görüşmelere dayalı Irak Bektaşî tekkeleri hakkında elde ettiği bilgileri içeren ve yayınlanan mektubunu ele almaktadır. Mektup, 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında Irak'ta bulunan Bektaşî tekkelerinin durumunu konu edinmektedir. Bir bakıma mektup, hem Bektaşî tekkelerinin toparlanma dönemini hem de siyasi gelişmelerle tekkelerin yeniden etkisini kaybettiği dönemi aktarmaktadır. Bektaşî tekkeleri, Osmanlı Devleti'nin dağılışı ve bu dağılıma ardından Osmanlı Devleti siyasi sınırları içerisinde Irak ve Türkiye Cumhuriyeti gibi birden fazla yeni devlet kurulmasıyla birlikte yeni bir süreç ve farklı uygulamalara maruz kalmıştır.

Doğrusu Osmanlı Devleti'nin dağılmasının hemen öncesi ve sonrasında yeni kurulan devletlerin siyasi sınırları içerisinde Bektaşî tekkelerinden birkaçı hakkında çalışma bulunmaktadır. Oysa bu konu, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Suriye, Irak ve Mısır gibi ülkelerde güncelliğini korumaktadır. Bu çalışmaların yürütülebilmesi için başlangıç düzeyinde ilk evvel II. Mahmut

dönemi dikkati alınması isabetli olacaktır. Buradan başlatılması hem başlama hem sürdürülmesine kolaylık sağlayacak ve bir bakıma tekkelerin izi sürülebilecektir. Bu durumda bağlantısı kopan, isim, adres ve mekânları kaybolan, özel ve kamu mülkiyetine dönmüş tekkeleri ve bu tekkeyle bağlantılı çevrelerin izlerini de bulmak mümkün olabilecektir. Doğal olarak tekkeler, sadece resmi yazışma ve mekândan ibaret değil aynı zamanda sosyal, kültürel ve iktisadi işlevleri olan kurumlardır ve bundan dolayı daha geniş bir takibi gerektirecek alan ve başlıklarda yer almakta ve görünenden daha fazla fiziki ve sosyal çevreye etki etmektedir.

Bu çalışma, Bağdat ve çevresinde bulunan Bektaşî tekkelerinin tekkeler açısından iki yasak arasındaki durumunu bir mektuptan yola çıkarak aktaracaktır. Böylece çalışmada, Bektaşî tekkelerinin II. Mahmut tarafından kapatılma sürecinin 1826 yılında başlatılıp 1839 yılına kadar da sıkı sıkıya takip ettikleri yasakların Irak'taki sonuçlarını, Hazım Agâh Efendi'nin mektubuna yansıyan haliyle aktarılmaktadır. Çünkü bu yasak ve baskılara rağmen tekkelerin ayakta kalma çabaları ve yapılan faaliyetlerine de mektup da yer verilmektedir. Mektup da verilen gözlem ve görüşmelere dayalı bilgiler, Hazım Agâh Efendi'nin memuriyetini Kozan'a taşınması ardından ilgisini devam ettirdiği ve bilgi almayı sürdürdüğünü mektupta Bağdat ve çevresindeki tekkelerin akıbetine ilişkin yaptığı yorum ve sorulardan da anlaşılmaktadır. Böylece hem mektuptan yola çıkarak hem de kaynaklarda yer alan bilgilere dayanarak bu çalışma, hem Osmanlı Devleti'nin yıkılışının hemen öne ve sonunda Bektaşî tekkelerinin durumunun ne olduğunu ortaya koymayı amaçladı.

Mektup yazarı Hazım Agâh Efendi ve mektubu çok fazla dikkat çekmemiş ve alanın temel çalışmalarında kısa alıntılarla geçiştirilmişti. Üstelik Bağdat Vilayeti ve çevresindeki Bektaşî tekkeleri hakkında verdiği ayrıntı bilgi ve gözlemleriyle yegâne kaynak hüviyetinde olmasına rağmen her nedense yazarı bir türlü literatüre girememiştir (Gümüsoğlu, 2018: 591-595). Hâlbuki Hazım Agâh Efendi'nin tekkelerin son döneminde en fazla faaliyet yürüten Hacı Hüseyin Mazlum Baba'ya dair de verdiği bilgi, aktardığı hatıra ve birlikte çektilmiş fotoğrafı dahi başlı başına büyük bir öneme sahiptir. Kitapta fotoğrafla birlikte mektubu yayınlanmasına rağmen mektup ve yazarı çok fazla dikkat çekmemiş daha da ötesi mektupta verilen bilgilerden kısa alıntılarla istifade edilmiştir (Karakaya-Stumpt, 2007: 692-693). Karakaya-Stumpt dışında mektup yazarını anan olmamıştır. Doğal olarak mektup yazarı ilgili bilgi de verilmemiştir. (Gölpınarlı, 2005: XXXIV-XXXV; Noyan, 2002: 54; 266-267; Kaya, 2016: 231-232).

Sonuç olarak makale, Irak'ta Bağdat, Nəcəf ve Kerbela'da bulunan Bektaşî tekkelerini konu edinirken Hazım Agâh Efendi'nin mektubundaki bilgilerden yararlandı ve mektuptaki bilgilere göre şekillendi. Bu çerçevede birçok kaynak ve belgede yer alan veriler, Bektaşî olan Hazım Agâh Efendi'nin mektubu etrafında değerlendirildi. Bir bakıma mektupta yer verilen bilgiler desteklenerek daha geniş ve etkili bir literatürle, ele alınan hususlar, verilen bilgiler ve vurgulanan mevzular

aktarımdaki yoğunluktan kurtarıldı. Adeta sıkıştırılmış dosya oluşundan çekip alınıp yaygın ve daha fazla istifade edilen kaynak olması gayesi de güdüler dikkate getirilen bilgi ve hususlar genişletildi ve açıklığa kavuşturuldu.

Acaba asırlara dayalı kurumlar biri olan Bektaşî tekkelerinin yasaklanıp kaldırılmasının Osmanlı taşrasında sonuçları ne olmuştur? Osmanlı siyasi sınırları içerisinde gelişen milliyetçilik ve bağımsız devletlerin kuruluşu, kapatılan ve yasaklanan Bektaşî tekkelerini nasıl etkilemiş ve Bektaşîler nasıl bir vaziyet almıştır? Yeni kurulan ulus devletler Bektaşî tekkelerine yönelik nasıl bir politika izlemiş ve farklı coğrafyalarda Türkiye merkezli olan Bektaşîlerin ilişki ve irtibatları ne olmuştur? Hemen bütün ulus devletlerde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti de Bektaşî tekkelerini kapatmış, isim, unvan ve kıyafetlerine varıncaya kadar yasaklayarak Osmanlı coğrafyasına yayılan Bektaşî teşkilatı ve Bektaşîlerin durumu ne olmuştur? Türkiye Cumhuriyeti'nin maddi ve manevi merkez oluşunun sonuçları birden fazla ulus devlete dağılan Bektaşîler ve buralarda bulunan Bektaşî tekkeleri üzerindeki etkisi ne olmuş ve süreç nasıl sonuçlanmıştır?

Bununla bağlantılı olarak Osmanlı siyasi sınırlarında az da olsa varlığı günümüze kadar ulaşan Bektaşîler, hem kendileri hem de tekkelerinin yasaklanmasıyla ortaya çıkan güncel durum ve sonuçları yeniden gözden geçirilmeli midir? Özel olarak Bektaşî tekkelerinin kapatılmasının günümüz Irak'ı açısından sonuçları nasıl değerlendirilmeli ve halen Irak'ta varlık mücadelesi veren Irak Bektaşîleri hangi kategoriye yerleştirilmelidir? Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, ordu da modernleştirilmişken hatta Osmanlı Devleti de ortadan kalkmışken ne Yeniçeri Ocağı ne de orduyla bir bağlantısı kalmayan Bektaşîler konusu nasıl ele alınmalı veya değerlendirilmelidir? Daha da ötesi Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, Bektaşî tekkeleri kapatılıp faaliyetleri yasaklanmış ve Osmanlı coğrafyasının tamamında ilişki ve bağlantıları kırılmışken az da olsa varlığını sürdüren Bektaşîlerin bu sürecini yeniden değerlendirmeye ihtiyaç var mıdır? Osmanlı modernleşmesi çaba ve uygulamalarında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına bağlı olarak Bektaşî Tekkelerinin kapatılmasının modernleşmeye katkısı ve taşradaki sonuçları ne olmuştur? Bu soru, sonuçları itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinin değerlendirilmesi için de geçerlidir.

II. Mahmut politikalarıyla kapatılan, takibata uğratılan ve ağır bedeller ödetilen Bektaşî tekkeleri giderek güç ve zemin kaybetti. Osmanlı'dan itibaren devam eden zihniyetin bir sonucu olarak Bektaşî tekkeleri, Osmanlı siyasi sınırlarının bütününde Bektaşîler giderek azalsa da güç bela varlıklarını sürdürmektedir. Bunun en güzel örnekleri arasında da Irak'taki Bektaşîler ve tekkeleri bulunmaktadır. Geleneksel olarak devletin gerilemesi veya ilerlemesine engel olarak Bektaşîlerin görülmesi ve tekkeleri hakkında devlet ricalinin olumsuz bakışı veya siyasi bakışlarındaki belirsizlik, halen siyasal olarak politika geliştirmeye mani olmaktadır. Konunun devlet ricalince siyasi olarak değerlendirilmesi, geleneğin takibi ve politikaların sürekliliği açısından bir nebze de olsa anlaşılabilir veya izahı kabildir. Fakat

akademinin bu konulardan bigâne oluşu veya konuya dini, siyasi ve bilim dışı bakışı nasıl izah edilecektir? Bir başka ifadeyle akademi, bu konuların takibi, araştırılması ve sonuçlarının değerlendirilmesini kime ve neden havale etmiştir?

Bektaşî tekkelerinin kapatılmasının taşrada oluşturduğu sonuçlar arasında ilk sırada sayılacak olan husus, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan ve şehirler arasında seyahat eden Bektaşîlerin Atebât adı verilen Ehlibeyt büyüklerinin türbelerini ziyaretlerini zorlaştırmıştır. Dervişler, Bağdat, Kazimiye, Samarra, Kerbela ve Necef gibi yerlerde bulunan Bektaşî tekkelerinde konaklamakta ve bu tekkelerdeki dervişlerin mihmandarlığında ziyaretlerini gerçekleştirmişlerdir. Beraberinde Bektaşî tekkesine bağlı ve farklı ülkelerde kalan ve farklı milliyete sahip olan topluluklar bulunmaktadır. Bu topluluklar kendi aralarında yeni siyasi sınırları aşarak ilişki ve irtibatı sürdürmeye ve korumaya devam etmişlerdir. Bu durum günümüzde de geçerliliğini korumakta ve bu hareketliliğin merkezinde de Türkiye bulunmakta ve bu önemini de devam etmektedir.

2. Türkistan, Horasan, Azerbaycan, Anadolu ve Balkan İrfanı Açısından Irak ve Çevresinin Önemi

Irak, Türkistan – Horasan – Azerbaycan – Anadolu ve Balkanlar marifet erbabının hac ve irfan yolculuklarının ana uğrak yerleri arasında yer almaktadır. Irak'ta on iki imam ve çocuklarının bazılarının kabri bulunmakta ve on iki imamların türbelerinin ziyareti önemli bir yer tutmaktadır. Hazreti Ali, Hazreti Hüseyin, Musa Kazım, Hasanü'l-Askeri'nin türbeleri Necef, Kerbela, Bağdat ve Samarra'da bulunmaktadır. Bundan dolayı bu bölgeye Atebât adı verilmektedir.

Atebât, atebenin çoğulu ve eşik anlamına gelmekte yaygın olarak “atebât-ı mukaddese” ve “atebât-ı âliye” isimlendirilmektedir. Necef, Kerbela, Kazimiye ve Samarra atebât mekânı olarak kabul edilmektedir. Necef'te Hazreti Ali, Kerbela'da Hazreti Hüseyin ve yakınları, Kazimiye'de Musa Kazım ve Samarra'da Ali Hadi ve Aliyü'l-Askeri ile onun türbesinin bulunduğu bina on ikinci imam Mehdi'nin kaybolduğu “serdâd” olarak isimlendirilmektedir (İlhan, 1991: 49-50).

Hacı Bektaş Velayetnamesi, Hazreti Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin de bu güzergâhı takip edip Bağdat civarını ziyaret ettiğini ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Hazreti Hünkâr Hacı Bektaş Veli; Necef, Kerbela ve Kazimiye'de kalıp erbain çıkarmıştır (Taşgın, 2009: 4-5). Türkistan, Horasan ve Azerbaycan güzergâhını takip eden örnek kişi Hacı Bektaş Veli'dir. Anadolu ve Balkan güzergâhının takipçisine örnek ise Kaygusuz Sultan'ın Antalya Elmalı'dan Kahire yolculuğunda Irak'ta bulunan ziyaret yerleri bulunmaktaydı (Güzel, 1999: 116-130).

Irak Bektaş tekkeleri hakkında Safevi iktidarından başlamak üzere Kacarlar kadar giderek artan ilgi ve ziyaretler önemli bir yer tutmaktadır. Bu hacıların gözlemleri de bu konunun kaynakları arasında yer almaktadır. Özellikle Kaçarlar döneminde Atebâtın tamamında özellikle de Kazimiye, Necef ve Kerbela'da yapılan

yeni eserler ilgili literatürde yer almış ve ziyarete gelenlerin seyahatnamelerine de yansımıştır (Doğan, 2010: 238-23; 243). İranlı seyyahlardan Kacar Hamı Nasreddin Şah (1372: 116; 132-133) ve Hacı Pirizade (1343: 342-344; 356-361) Kerbela'daki Bektaşî tekkesinden bahsetmiş ve tekke ile dervişleri hakkındaki gözlem ve değerlendirmelerini de aktarmışlardır.

XVI. Yüzyıldan sonra Irak, Osmanlı idaresine dâhil olmuş ve Bağdat Vilayeti adıyla da eyalet merkezi kurulmuştur. Irak ve çevresinde başta Hazreti Ali, Hazreti Hüseyin ve Musa Kazım olmak üzere ehlibeytten birçok büyük zatın türbeleri bulunmaktadır. Türkistan–Horasan ve Anadolu - Balkan dervişleri nezdinde, Hac yolculuğunda Atebât yani ehlibeytin büyüklerinin türbelerini ziyaret, ayrıcalıklı bir yere sahipti.

3. Hazım Agâh Efendi ve Mektubunun Ahmed Rıfkı'nın *Bektaşî Sırrı İsimli Eserinde Yayınlanması*

Makale, uzun süre Bağdat ve çevresinde memuriyetle bulunan Hazım Agâh Efendi'nin mektubunda verilen bilgiler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Hazım Agâh Efendi, mektubunda Bektaşî tekkeleri etrafında yaptığı gözlem ve hatıralarına da yer vermektedir. Hazım Agâh Efendi'nin mektubunda verdiği bilgilere dayanarak hazırlanan makale, mektuptaki verilen bilgileri destekleyecek kaynaklara da başvurarak genişletilmiştir.

Hazım Agâh Efendi, II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağının kapatılmasına bağlı olarak Bektaşî tekkelerinin de kapatılmasından çok kısa bir zaman sonraki Bektaşîlerin kendilerini yeniden topladıkları dönemde Irak Bektaşî tekkelerinin durumuna şahit olmuştur. O, mektubunda devletin dağılışı ve yeni bir devletin ortaya çıkışına kadarki zor ve çalkantılı ara döneme tanıklık etmiştir ve gördüklerini de kayıt altına almıştır.

Hazım Agâh Efendi, doğduğu Dikirli köyündeki medresede ilk eğitimine başlamış ve ardından başarı ve zekâsı nedeniyle Kayseri'de medrese tahsili için gönderilmiştir. Bir süre sonra Kayseri'de verilen eğitimi ve hocaları yetersiz bulup İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Tanzimat ile başlatılan yeni düzenlemelere bağlı olarak kurulan ve adliyelerde ara elaman ihtiyacını sağlamak amacıyla tahsil hayatına yeni başlayan Mekteb-i Nüvvâb'a kayıt olmuştur. Çırağan Sarayı baskınında Ali Suavi ile birlikte yer almış ve bu isyandan Fatih Medresesine sığınarak kurtulmuştur. Çırağan Sarayı baskını soruşturmalarından kurtulmak için Dobruca'ya Köstence'ye gitmiş ve burada bir süre saklanmıştır.

Kozan ve çevresinde etkili olan aşiretlerin başlattığı hareketlenmede Kozanoğlu Ahmet Paşa'ya destek vermiştir. Bu hareketteki etki ve katkısı nedeniyle suçlu bulunup Trablusgarp'a altı yıl mahkûmiyet ile sürgün kararı verilmiştir. Ardından verilen ceza, Kozanoğlu Ahmet Paşa'ya verdiği destek büyük ve katkısının da büyük bir payının olduğu anlaşılınca müebbet hapse mahkûmiyete çevrilmiştir. Kısa bir zaman sonra

Adana ve çevresinde Kozanoğulları etrafında aşiretlerin ıslahı programı Ahmed Cevdet Paşa'nın da takip ettiği çalışmalarla belli bir aşamaya ulaşmıştır. Yapılan bu geniş tahkikat neticesinde mahkûmiyeti ve hadiselerdeki rolü de belli olunca Hazım Agâh Efendi'nin yirmi yıldan daha fazla sürecek firar hayatı başlamıştır.

Ali Hazım adıyla yeni bir kimlik temin ederek hakkında yürütülen takibat ve tutuklanmadan kurtulmuştur. Kimliği alıncaya kadar devam eden firarıyla Antep ve Elazığ'daki yakın çevresine ulaşmış ve bu bölgelerdeki çevresi sayesinde gizlenmiştir. Ali Hazım ismiyle yeni kimliğini Elazığ'dan temin ettiği ve yeni kimliğiyle Hozat'ta memuriyete başlamıştır. İki yıla yakın sürdürdüğü memuriyetiyle gözlerden irakta ve farklı bir bölgede, hayatının geri kalan kısmını da belirleyecek olan yeni dönemin ilk adımını atmıştır. Kısa bir süre Hozat'ta kaldıktan sonra Irak'a yeni ve farklı bir göreve başlayarak uzun bir süre birçok il ve ilçede uzun süre çalışarak memuriyetini devam ettirmiştir.

Mektubunda da yer alan kendi ifadesine göre Kozan'dan yirmi yıldan daha fazla uzakta kalışının büyük bir kısmını Bağdat ve çevresinde geçirmiştir. Hazım Agâh Efendi, 1314 yılına kadar sürdürdüğü Bağdat'taki memuriyetini tamamlayarak memleketi Kozan'a dönmüştür. Bir süre Kozan Reji Müdürlüğü [Tekel ve Tütün] yapmış ve yapılan ihbar ve şikâyet üzerine görevi değiştirilmiştir. Artan şikâyetlerin verdiği huzursuzluk nedeniyle emekliye ayrılmıştır. Kadırlı'ye dönmüş ve vefat ettiği 11 Muharrem 1347 (30 Haziran 1928) tarihine kadar doğup büyüdüğü, ilk tahsilini aldığı köyünde yaşamıştır: Amcası Mehmet Efendi'nin oğlu Tevfik Ağa vefat edinceye kadar ihtiyaçlarını karşılamış ve yardımcı olmuştur. Tevfik Ağa'da kendisi Bektaşî tarikatına intisap etmiştir. Tevfik Ağa, Hazım Agâh Efendi'nin firarından sonra aile ile irtibatını Tevfik Ağa sağlamıştır. Tevfik Ağa, 1299 / 1883 yılında Kadırlı'de doğmuş ve 17 Aralık 1940 yılında da Kadırlı'de vefat etmiştir. (Taşgın, Abzhalov, Saparov, 2020: 15-34).

Hazım Agâh Efendi'nin mektubu, *Bektaşî Sırrı* adıyla seri halde yayınlanan eserlerin ikinci cildinde yer almaktadır. Hazım Agâh Efendi, mektubunu kitap yazarına göndermiş ve Ahmed Rıfki da *Bektaşî Sırrı* adlı eserin ikinci cildinde bu mektubu yayınlamıştır. Ahmed Rıfki, mektubu şu başlıkla kitabına koymuştur: “Bir zatı muhterem tarafından gönderilmiştir” (Ahmed Rıfki, 1328: 150-160).

Ahmed Rıfki'nin, Hazım Agâh Efendi'yi bu şekilde takdim etmesi ve mektubunu da bu başlıkla yayınlanması da ayrıca araştırılması gereken bir husustur. Çünkü hem mektubun yayınlanması hem de mektubun başlığı, Hazım Agâh Efendi ile Ahmed Rıfki arasında bir tanışıklık bulunduğu izlenimi vermektedir.

İlk akla gelen Hazım Agâh Efendi'nin İstanbul'da eğitim gördüğü dönemde Bektaşî bir çevre içerisinde yer aldığıdır. Böylece Hazım Agâh Efendi tanıştığı çevrenin içerisinde yer almakla kalmayıp aynı tekke veya şeyhten nasip almış olmalıdır. Bir başka ihtimal ise Bağdat / Irak çevresinde bulunduğu sürede Hacı

Bektaş Dergâhından icazetle İstanbul ve çevresinden görevli gelen derviş, baba ve diğer zevatla tanışmış olmasıdır. Böylece Bağdat / Irak'tan Bektaşî tekkelerinde hizmet eden baba ve dervişlerin hizmetlerinin ardından İstanbul'a geri döndükten sonra bağlantı ve irtibatı devam ettirmişlerdir.

Bu ihtimallerden hareketle Hazım Ağâh Efendi'nin İstanbul'dan ayrıldıktan sonra çok farklı olay ve mekânlarda bulunmasına rağmen bu çevreyi kaybetmediği anlaşılmaktadır. İstanbul'dan Kozan'a, Kozan'dan başlayarak Irak'a uzanan ve tekrar Kozan'a geri dönen Hazım Ağâh Efendi Bektaşî tarikatına bağlılığı sürdürmüştür. Ahmed Rıfki, *Bektaşî Sırrı* ikinci cildinin son sayfalarında yayınladığı mektubu, Irak'tan memleketine döndükten epey bir zaman sonra yazmıştır. Sonuç olarak mektubun yayınlanmasında etkili olan kişi veya kişiler, ya İstanbul'dayken ya da Bağdat ve çevresindeki görevi boyunca tanıştığı baba ve dervişlerin etkili olduğu söylenebilir.

Hazım Ağâh Efendi, mektubun da Hüseyin Mazlum Baba'nın Bağdat'ta hizmet ettiği yıllarda gelmiş ve onunla tanışmıştır. Hüseyin Mazlum Baba'nın ağzından aktardığına göre Ali Tûrabi Dede Baba zamanında Bağdat'a gelmiştir. Ali Tûrabi Dede Baba, 1266-1285 (1849-1868) yılları arasında on dokuz yıl dede Baba vazifesi yürütmüştür. Bugün Bulgaristan'da kalan Yanbolu'da doğmuş, çok iyi saz çalar, sesi güzel ve de deyişler okumuş. Bu halde gezip dolaşırken Üsküp'ten İstanbul'a gelmiş ve Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâhında Halil Revnakî Baba'dan mücerret erkânı almış. Halil Revnakî Baba'nın vefatı üzerine Şahkulu Dergâhına Baba seçilip hizmete devam etmiştir. Nakşi tarikatından da aldığı icazetle bir bakıma yasaklı dönemde Nakşi şeyhi gibi de posta oturmuştur (Gündoğdu, 2012: 147-168). Nihayetinde Çorumlu Hüsnü Dede Babanın vefatı ardından dede Baba seçilmiş, Divan sahibidir. 1285 (1868) yılında vefat etmiş ve Pirevinde, Kırklar Meydanı dış giriş kapısı merdiveni sol tarafına defnedilmiştir. (Noyan, 1998: 327-329). Mehmet Ali Hilmi Dede Babanın mücerret erkânını veren Yanbolulu Ali Tûrabi Baba (Yüksel, 2002: 19), Rumelihisarı'ndaki Şehitlik tekkesi şeyhi olan Nafi Babanın da halifelikliğini vermiştir.

Aynı dönemde İstanbul Rumelihisarı Bektaşî tekkesinde Nafi Baba hizmet etmektedir. Mahmut Baba'nın vefatı üzerine posta oturan Nafi Baba, babasından kendisinden hizmetini halife oluncaya sürdürmüştür. Nafi Baba, halifelik icazetini Ali Tûrabi Dede Babadan Hacı Bektaş tekkesine gelerek almıştır. Nafi Baba, II. Mahmut tarafından kapatılan Bektaşî tekkelerinden ayakta kalan ve tanınırlığı babası Mahmut Baba ile sağlanan tekkede, babasının vefatı ardından baba olarak hizmet yürütmüştür. İstanbul ve çevresinde bulunan Osmanlı Devleti'nin yenileşme programından yana olanların buluşma yerine dönüştüğü gibi Trakya ve Balkanlarda boş kalan tekkelerin canlandırılması için derviş ve babaların da gönderildiği yer, Rumelihisarı'ndaki Şehitler tekkesidir. Bu faaliyetleri nedeniyle hizmet ettiği tekke onun adıyla Nafi Baba tekkesi olarak anılmıştır (Yirminci Asırda Zeka, 1328: 245-246)¹.

Bektaşî Sırrı kitabının yazarı Ahmed Rıfki da İstanbul'un yerli ve Rumelihisarı ahalisinden meşhur Kesedar ailesinden Ahmed Rıfad Efendi'nin oğludur. Ahmed Rıfki, Nafi Baba'dan nasip almış ve Nafi Baba tekke ve çevresiyle bağlantısı bulunmaktadır. Aynı tekkenin dervişi olup Bağdat Kazımiye tekkesinde de hizmet görüp geri İstanbul'a dönen Selman Cemali Baba ile yakın dosttur. Hatta *Bektaşî Sırrı* isimli eserin yazılması ve yayınlanmasında da Ahmed Rıfki, Selman Cemali Baba'dan yardım görmüştür (Kaygusuz, 2002: 35)².

Fotoğraf 1: Merhum Nafi Baba Hazretleri

4. Osmanlı Hâkimiyetinin Başlangıcından Tanzimat'a Kadar Irak'ta Bektaşî Tekkeleri

Hazım Agâh Efendi, mektubunda Irak'ta bulunan Bektaşî tekkeleri, gelirleri, baba ve dervişleri ile yazarın Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde görev yapan devlet adamları özellikle Bağdat valileri ve tekkelerin fiziksel durumu yani harap olup olmadığı hakkında mevzu denk düştükçe kısa bilgi vermektedir. Esas olarak mektup yazarı, Bektaşî tekkelerinin bulunduğu mıntıkalardan da gözlem ve görüşmelerini de kaynakların isimlerini vererek aktarmaktadır. Hazım Agâh Efendi'nin mektubunda verdiği bilgiler, bölüm ve parçalar halinde değerlendirilecektir. Mektubun tamamı da makalenin ekinde verilecektir.

Bağdat'ta bulunan Bektaşî tekkeleri hakkında Evliya Çelebi iki tekke kaydetmiştir. Bunlardan ilki "Ve tekye-i Bektaşî ve Şatt kenârında tekye-i Hazret-i Hızır" ve diğeri ise "Ziyâret-i kubbe-i İmâm Mehdî ibn: (---)(---) Hazretleri medfûndur. Bu kıbâbların aslâ evkâfları kalmamışdır ammâ yine muhibb-i Hânedân'dan fukarâ-

yı Bektaşiyân'dan tekye-nişîn-i zîşân fukarâları vardır, âyende vü revendenin nezerâtlarıyla geçinirler.” (Evliya Çelebi, 2001: 256, 359).

İstanbul'dan hareket eden Halveti Şeyhi Sıddiki, 1139 H / 1726 M yılında Irak'a seyahatine başlamış ve aynı yıl içerisinde Irak şehirlerini dolaşmış ve yaklaşık olarak on iki ay Irak'ta kalmıştır. Bu esnada Bektaşî tekkesine uğramış ve tekkede bulunan Şeyh ile de konuşmuştur. Sıddiki'nin karşılaştığı şeyh ise Derviş Hızır'dır. Bektaşî şeyhiyle Bektaşî Derviş cehizi hakkında uzun bir sohbet etmiş ve anlamlarını sormuştur. Eseri yayına hazırlayan Kilani, Sıddiki'nin gidip gördüğü tekkenin Kerh bölgesindeki Hızır İlyas Bektaşî tekkesi olduğunu ve tekkenin bulunduğu mahallenin de Hızır İlyas şeklinde isimlendirildiğini yine dipnotta izah etmektedir. Mahallenin kuruluşunun Abbasiler dönemine uzandığı, Bağdat'ın Kerh mıntıkasında (el-Cüayfir) bulunduğu ve 1920 M. yılında Dicle nehrinin taşmasıyla nehirle aynı sınıra ulaştığı gibi ayrıntılı bilgileri de yine açıklamasına eklemektedir (Ed-Dimeşki, 2010: 58)³.

Nieburs, 1766 yılı Ocak ayında Bağdat'ta Bektaşî tekkesi tespitini Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'a ait bir kitabeyi deşifre ederek kaydetmektedir. “el-Melikü'l-adl Kılıç Arslan İbni el-melik Mesud ibni'l-adl Kılıç Arslan min tayfeti Selçuk ve zalike fi seneti erbaati ve semanini ve hamsemie [584/1188] (Nieburs, 1778: 299-300).

Bektaşî tekkelerinin yeniden toparlanmasına yönelik postnişin Çelebilerin talepleri doğrultusunda dede, baba, hacı, derviş, abdal gibi adlarla anılan tekke ve zaviyelerin tamamının Hacı Bektaş Veli ve tekkesine bağlı bulunduğu dair arızanın gereği olarak bu isimle var olan tekkelerin atamalarında da yine Çelebinin bir bakıma onayı bulunmaktadır. Bu minvalde Hacı Bektaş Veli tekkesi Postnişini Seyyid Abdullatif Efendi, 9 Rebiülevvel 1182/24 Temmuz 1768 tarihinde Necef ve Bağdat merkezdeki Şahin Dede tekkelerine atama yapmaktadır. Necef'te hizmet yürüten Seyyit Ali Dede vefat ettiğinden dolayı hem yeri boş kalmasın hem de misafirine, miskine ve fukaraya hizmetin yerine getirilmesi için Seyyid Mehmed Dede ve Şahin Dede tekkesinde hizmet eden İsmail Dede vefat ettiğinden yerine Ali Dede'ye vazife tevcih edildiği bildirilmektedir (BOA. Cevdet Evkafı, 51-2522).

Münşi Bağdadi, 1238 H / 1822 M yılında Bağdat'a gelerek bir Bektaşî tekkesi hakkında bilgi vermektedir. Münşi Bağdadi, Bağdat'ın Batı yakasında “Tekye” diye isimlendirilen bir binadan bahsetmekte ve bu binanın aslının Alp Arslan Selçuki tarafından yapıldığını aktarmaktadır. Münşi Bağdadi, tekkenin mimarisi hakkında da, Kâbe'ye benzetilmiş ve dört sütün üzerinde bina edildiğini ve her sütunun inşasına göre Hacerü'l-Esved'in yeri belirlenmiştir. Dört yanında da büyük bir kısmının harap olduğu Kufi hattıyla yazı yazılı olduğunu, şimdi onu okuyabilecek kimsenin bulunmadığını ve burada bulunan kabrin de Mikail Selçuki'ye ait olduğu sözlerine eklemiştir. Tekke kısmına dipnotta açıklama yapan eserin yayına hazırlayıcı Azzavi, Dicle'ye yakın bir ribat olduğunu ve Halife Nasır li-Dinilllah'ın Selçuklular için yaptırdığını belirtmektedir. Ayrıca bu tekkenin Münşi Bağdadi zamanında Bektaşî tekkesi olarak bilindiğini, Bektaşî tekkelerinin kapatıldığını ve üyelerinin de

cezalandırıldığını da eklemektedir. Tekke, Hızır İlyas şeklinde isimlendirilmiş ve Alp Arslan'ın da yaptırmadığını da açıklamalarına dâhil etmiştir (Münşi Bağdadi, 1948: 30).

II. Mahmut tarafından kapatılan Bektaşî tekkelerini çalışan Maden, Osmanlı arşiv kayıtlarından Bağdat Bektaşî tekkeleri hakkında da bilgi vermektedir. Maden'in verdiği Bektaşî tekkesi listesine göre Hızır İlyas Kerh Bağdat, Gürgür Baba Bağdat, Abdülmümin Baba Kerbela Bağdat, Seyyid Battal Gazi Hille Bağdat, Baba Zünnun Emanşah Kerkük Bağdat, Virani Baba (Sukutî Baba) Necef Bağdat, İmam Musa Kazım Kâzimiye Bağdat, Şahin Baba Bağdat, Merdan Ali Kerkük Bağdat, Cafer Dede (İlk Defa) Dakuk Kerkük Bağdat bulunmaktadır. Maden devamla Bağdat vilayetinde bulunan Bektaşî tekkelerinin kapatılmasına rağmen faaliyetlerini yürüttüğünü ve bu tekkelerin de ağırlıklı olarak On İki İmam türbeleri etrafındakilerden oluştuğunu da tespitlerine eklemektedir. On İki İmam türbelerinin de bulunduğu avluda bulunmaları nedeniyle gelen ziyaretçi, misafirlere yani ayende ve revendeye (gelip geçene / gelip gidene) hizmet etmekte ve ağırlamaktaydılar. Hazım Agâh Efendi ve arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre şu tekkeler, Bağdat merkezinde Şahin Baba, Gürgür Baba ve Kerh bölgesinde Hızır İlyas (VGMA, Defter nr.166, Sıra nr. 597); Kerkük'te Merdan Ali, Cafer Dede ve yine Kerkük Emanşah isimli yerleşim yerinde Baba Zünnun (BOA, CEV, 543 / 27435); Kerbela'da Abdülmümin Baba (BOA, C.EV, 566 / 28584; VGMA, D., nr. 166, Sıra nr. 933; VGMA, Hülâsa D., nr. 888, Sıra nr. 1096); Necef'te Virani Baba (Sukutî Baba) ve Kazimiye'de İmam Musa'nın türbesi avlusunda bir tekke vardır (Maden, 2010: 47-48)⁴.

Yukarıda isimleri verilen tekkeler Azzavi tarafından da aktarılmıştır. 1-İmam Hüseyin'in sahnı içerisinde Kerbela'da Tekyetü'd-Dedevât ismi verilmektedir. Burada uzun süre hizmet eden Hüseyin Dede 1934 yılında İmam Rıza'nın Horasan'daki tekkesinde vefat etti. 1914 Birinci Dünya Savaşına kadar Kerbela'daki Bektaşî varlığını sürdürmüştür. 2-Necef'te bulunan tekke Kerbela'daki gibi eski bir tarihte kurulmuştur. Burada hizmet eden el-Hac es-Seyyid Ahmed Virani Sultan'dır. Virani'den dolayı Hurufî ve Hurufîlik ile bağlantı kurmaktadır. 3-Bağdat Bektaşî tekkesi, şehrin batı yakasında Cüayfir mahallesindedir. Bu tekke Hızır İlyas diye isimlendirilmektedir. Dicle suları yükselmiş, tekke sular altında kalmış ve doğal olarak tekkenin de bir iz bulunmamaktadır. 4-Bağdat'ta Gürgür Baba tekkesi bulunmaktadır. 5-Dakuk'ta Cafer Dede tekkesi olarak bilinmektedir. 6-Kerkük'te Merdan Ali tekkesi bulunmaktadır (Azzavi, 2014/4: 188-192).

5. Hazım Agâh Efendi'nin Mektubu

Hazım Agâh Efendi, mektubunda Bağdat ve çevresinde bulunan Bektaşî tekkelerini dört gruba ayırmaktadır. Mektup, Bektaşî tekkelerinden bahsederken denk düştüğü farklı yerlerde de bilgi bulunmakta ve parçalar halindeki bu bilgiler de dört ana tekke bilgilerine eklenmiştir. Hazım Agâh Efendi'nin mektubunda yer alan bilgilere dayanarak Bektaşî tekkelerinden bahseden diğer kaynaklara başvurulmuştur.

Bu kaynaklarda Irak Bektaşî tekkeleriyle ilgili bilgiler, mektupta verilen bilgilere eklenmiştir. Böylece Hazım Ağâh Efendi'nin mektubundaki bilgiler ve diğer kaynaklardaki bilgilerle birlikte değerlendirilmiştir.

Bağdat ve çevresinde On iki imamlar ve çocuklarının türbe ve mezarlarının bulunması hem ziyaret hem de ziyaretçilerin sayısını artırmıştır. Mesela Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişi güzergâhında yer alan ve seyahatinin aktarıldığı bölümlerde her birinin ismi sayılmaktadır. En azından Hacı Bektaş Veli ile başlatılacak olsa dahi Bağdat ve çevresinde Hacı Bektaş Veli ardıllarının birer tekke kurduğu ve hizmet ettiği söylenebilir. Bunlar arasında Necef, Kerbela, Kazımiye ve son olarak Bağdat şehir merkezinde bulunan tekkelerin varlığı daha erken bir döneme en azından Hacı Bektaş Veli dönemi ve sonrasına ait olduğu söylenebilir. Seyit Battal Gazi, Gürgür Baba, Hızır, Şahin Baba ve Virani Baba ismiyle anılan tekkelerin hem isim ve hem de buldukları mekânlara dikkate alınacak olursa daha eski tarihli oldukları anlaşılabilir. Bu konunun ispatı için yeni çalışmaların yapılması ve bulgularla konunun bütün açıklığıyla ortaya konulmasına ihtiyaç vardır.

Irak Bektaşî tekkeleri etrafında Irak merkezli yapılan çalışmalarda tekke, mescit, cami ve medrese ile Osmanlı dönemi valileri etrafında parça parça bilgiler bulunmaktadır. Bağdat merkez alınarak konu işlenmiş ve Bağdat tekkeleri ve Bağdat dışındaki tekkeler olarak isimlendirilmiştir. Bu konuda Iraklı tarihçi Abbas Azzavi'nin yaptığı çalışmalar ilk ve öncü rolü oynamıştır. Azzavi'nin Irak çalışmaları devam ettikçe Bektaşî tekke ve dervişlerine yönelik bilgileri de giderek artmış ve her yeni bilgi, çalışmalarının her cildi veya ciltlerinde yer bulmuş adeta her cildine serpiştirilmiştir. Birçok araştırma Azzavi'yi esas kaynak olarak onun yaptığı bu tasnife ve isimlendirmeye uymuştur. Buna göre (Et-Tekaya el-Bektaşîye Haric Bağdad) başlığı altında dört tekke sayılmaktadır:

Kerbela'da bulunan tekke en eski tekkelerden bir tanesidir. Dedeat veya dedeler tekkesi olarak da isimlendirilmiş.

Necef'de bulunan tekke de yine en eski tekkelerden birisidir. Zira burada El-Hac es-Seyyid Ahmed Virani Sultan bulunmuştu.

Dede Cafer tekkesi yahut Dakuk tekkesi

Merdan Ali tekkesi, Kerkük'tedir. (Kıylani, 2014: 233).

Irak'taki Bektaşî tekkeleri veya Alevilik hakkında birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki Iraklı olan araştırmacı ve yazarlar Abbas Azzavi, Ahmed Hamid es-Sarraf (1954), Mustafa eş-Şeybi (Şeybi, 1967), Matti Moosa (Moosa, 1987) sayılmalıdır. Bu çalışmaların ardından Ayfer Karakaya-Stumpt'ın doğrudan *Irak Bektaşî Tekkeleri* ismiyle makalesi bulunmaktadır. Ahmet Taşğın ve Abdulcebbar Kavak'ın çalışmaları da ayrıca belirtilmelidir (Kavak, 2015: 77-102; Kavak, 2019, 262-277).

Hazım Agâh Efendi, Bağdat Bektaşî tekkelerini dört ana başlık altında aktarmıştır. Aşağıda onun aktardığı bilgiler yine onun isimlerini saydığı dört tekke olarak ele alınırken onun mektubunda tekkeler hakkında verdiği bilgiler olduğu alıntı yapılarak verilmiştir. Böylece mektupta yer alan bilgiler okuyucu ile paylaşılırken mektubun içeriği hakkında da kanaat sahibi olması ve farklı kaynaklarla da desteklenerek verilen bilgilerin doğruluğu da ortaya konulmuştur. Yine mektupla birlikte yayınlanan fotoğrafta aşağıda yer almaktadır.

Fotoğraf 2: Hazım Agâh Efendi-Hüseyin Mazlum Baba ve Bir Muhibbi, (Bektaşî Sırrı, Cild 2, sayfa 154)

5.1. Kerbela Dergâhı

Hazım Ağâh Efendi'nin Kerbela Dergâhı hakkında verdiği bilgiler:

“Bunun biri nefsi-i Kerbela'da Hazreti Hüseyin Efendimizin Sahn-ı Şerifleri içinde mükemmel bir âsitanedir ki banisi Cennetmekân Sultan Süleyman Kanuni'dir.

Bu iki dergâh [Necf ve Kerbela] 1241 vakay-ı faciasında hedm u tahrib edilememiş ise de evkaflarının kısm-ı küllisi zabt olunarak cüzi bir şey kalmıştır. Necf, Kerbela Dergâhlarının yıktırılmaması esbabı ise bu iki dergâha sahn-ı şerif derununda türbe-i saadetlerin hemen müştemilatı hükmünde bina edilmiş ve banilerinin hilafet ve kutsiyetleri bütün halkça müsellemler bulunmuş bir mesele olduğundan bu dergâhların hedm u tahribi ve türbelerinde bir nevi tahribini işrab [zımnen anlatacağıma, dolayısıyla maksadını göstereceğine, ima] edeceğine bu da Yezidiliğin aşikâr bir surette katmerlisi sayılacağından cesaret olunamayıp bırakılmıştır.

Sultan Mecid Merhum zamanında Kerbela Dergâhına Taki Baba ve Necefü'l-Eşref Dergâhına da Sükûti Baba postnişin olarak gelmiş. Her ikisi de hayatlarında dergâhları hakkıyla irade ve fukaray-ı züvvarın ihtiyaç ve istirahatlarını temin etmişler [.....]

Kerbela Dergâhına gelince yukarıda bahsi geçen Taki Baba Dergâhın kalmış olan senevi cüz'i vâridâtından başka kendisi dahi hayli mülk edinmiş ve kendi mülk-i varidatından tekkenin hasılatı hazırasına zamm u muafiyet ederek Kerbela'ya gelen dervişlerin rahat ve huzurlarını temin etmişti.

Taki Baba'nın vefatından sonra oğlu Abbas Baba Postnişin idi. Bu fakir, 1312 tarihinden bede' ile iki sene memuriyetle Kerbela'da bulunduğum zaman ara sıra dergâha gider Abbas Baba ile görüşürdüm. Abbas Baba pederleri gibi fevkalade zeki değilse de gayet halim ahlakî güzel âlim bir zat olup dervişlere pek hürmet-i rahat ettirir idi.

Bu dergâhın vakıfnamesini gördüm banisi olan Sultan Süleyman Kanuni tarafından külliyetli vakfedilmiş olduğu vakıfnamede münderiçtir. Kerbela Dergâhının Rum Abdallarına yani Bektaşilere mahsus olduğu zikir olunmuş idi.

Benim Kerbela'da bulunduğum tarihlerde Bağdat ahalisinden ismi fikrimde kalmayan züğürdü-cerrar fakat gayet şeytan ve molla kıyafetli bir adam Kerbela Dergâhını zabt etmek fikriyle Abbas Baba aleyhinde Kerbela Mutasarrıfına, Bağdat Valisine sokulur dururdu. O sıralarda Altıncı Ordu Müşiri Merhum Receb Paşa Bağdat'ta bulunduğu cihetle emel-i gayrı meşruına nail olamazdı. Çünkü Receb Paşa Merhum, gerçekten ehl-i hak ve hakkaniyeti iltizam eder bir zat-ı âlikadir olduğundan onun zamanında valiler mutasarrıflar Merhum Müşarünileyhten çekinirler öyle âb u âşikaren mervanane bir muameleye cesaret edemezlerdi. Sonra Merhum Receb Paşa, Trablus-u Garbiye tahvil-i memuriyet eylediklerinden sonra bu fakir de o havaliden ayrıldığı cihetle bilemem Kerbela Dergâhının hali ne oldu. Receb Paşa Merhumdan sonra ihtimal ki o dergâh da emsal-i sairesine dönmüştür.”

Müşir Receb Paşa, Bağdat ve çevresindeki karışıklıklar nedeniyle Altıncı Ordu müşiri olarak 22 Şubat 1891 tarihinde tayinle göreve başlamıştır. Bağdat ve çevresindeki görevinde yedi yıl sürmüş, görevi boyunca karışıklıkların giderilmesinde büyük faydası olmuş ve uygulamalarıyla da Bağdat halkının ilgi ve teveccühünü de kazanmıştır. Bağdat'tan Trablusgarp'a 2 Temmuz 1898 tarihinde yeni görevle gönderilmiştir (Yiner, 2007: 508).

Kerbela'daki Bektaşi tekkesinin adı, Abdulmimin Baba veya Mümin Dede tekkesidir. “Kerbela'yı muallada vaki seyyidü'l-şüheda İmam Hüseyin aleyhi rızvanullahı teala hazretlerinin asitane-i âliyeleri kurbunde kâin Abdulmümin Baba Bektaşi Zaviyesinin[...]” 1816 yılında daha Bektaşi tekkeleri kapatılmadan Musa Dede tarafından yazılan arzuhalde kayıtlıdır (C_EV_00566_28584_001_001). Yine 1907 tarihli Kerbela ahali adıyla yazılan bir şikâyetnamede de “Bağdat Vilayetine mülhak Kerbela Sancağında Mümin Dede tekkesine[...]” Şeklinde kayıtlı ve mütevellî Dede Hüseyin Efendi'den şikâyet etmektedirler (EV. MKT-03142.00112).

Arnavutluk Devlet Arşivleri arasında Salih Niyazi Dedeabadan itibaren Bektaşi tekkesindeki eserlerin de yer aldığı yazmalar kısmında 89 nolu eserin iç kapağında bulunan Kerbela ve Necef Dergâhlarındaki kitabe kayıtları yer almaktadır. Necef Dergâhında Hazım Ağâh Efendi bu hususta hem kendi gözlemleri hem de yerli ahalinin tespitlerini aktararak bu kitabelerin kârlenmek ve kaldırılmak istendiğini belirtmektedir. Aynı zamanda kitabelerin “Farisiyü'l-ibare” olduğunu da yine verdiği bilgilere eklemektedir. Aşağıya alınan kitabe kaydı Farsça ve iki beyit halindedir.

“İmam Hüseyin Dergâhında Divarda Muharrer. Beyt:

Bi-edeb pâmenin inca ki aceb dergâh est

Secdegâh-ı melik ve ravza-i şâhinşâh est!

بی ادب پا منه اینجا که عجب درگاه است
سجده گاه مالک و روضه شاهنشاه است

Bu dahi:

Şev hemrâh bülbülü be-leb her Mehveş

Şükker be-terazvayı vezaret ber-keş!

شو همره بلبل بلب هر مهوش
شکر بترازوی و زالت برک

1911 yılında Kerbela'da tekkeyi ziyareti sırasında Abdülhüseyin Dede ile görüşen Ali Suad, onun Nakşi şeyhi olduğunu nakletmektedir. Bu durum Bektaşiliğin resmî olarak yasaklı olması sebebiyle buranın Nakşi adı altında faaliyetlerini sürdürdüğünü göstermektedir. (Suad, 1332: 94-122).

Eski valilerden Âlî Bey, İstanbul'dan Hindistan'a uzanan seyahatinde Kerbela'da Bektaşî tekkesinde gecelediğini yazıyor fakat tekke ve dervişler hakkında başka bir bilgi vermemektedir (Âlî Bey, 1314: 80).

5.2. Necef Dergâhı

Hazım Ağâh Efendi'nin Necef Dergâhı hakkında verdiği bilgiler:

“Diğeri Necefî'l-Eşref”te İmam Ali Efendimizin Sahn-ı Âliyeleri derununda gayet mühim bir dergâh-ı âliyedir ki banisi Yavuz Sultan Selim merhumdur.

Bu iki dergâh 1241 vakay-ı faciasında hedm u tahrib edilememiş ise de evkaflarının kısm-ı küllisi zabt olunarak cüzi bir şey kalmıştır. Necef, Kerbela Dergâhlarının yıktırılmaması esbabı ise bu iki dergâha sahn-ı şerif derununda türbe-i saadetlerin hemen müstemilatı hükmünde bina edilmiş ve banilerinin hilafet ve kutsiyetleri bütün halkça müsellemler bulunmuş bir mesele olduğundan bu dergâhların hedm u tahribi ve türbelerinde bir nevi tahribini işrab edeceğine bu da Yezidiliğin aşikâr bir surette katmerlisi sayılacağından cesaret olunamayıp bırakılmıştır.

Sultan Mecid Merhum zamanında Kerbela Dergâhına Taki Baba ve Necefî'l-Eşref Dergâhına da Sükûti Baba postnişin olarak gelmiş. Her ikisi de hayatlarında dergâhları hakkıyla idare ve fukaray-ı züvvarın ihtiyaç ve istirahatlarını temin etmişlerse de merhum Sultan Abdülaziz devrinde valilikle Bağdat'a gelen Namık Paşa'nın Bağdat'ta bulunduğu esnada Sükûti Baba'nın vuku bulan vefatı üzerine Necefî'l-Eşref Dergâhını Hindiyü'l-asl garibü'l-ahval bir tesbih satıcısına vermiştir.

Bu adam ailesiyle beraber dergâha girmiş vefat edene kadar mevt-i medide Necef Dergâhında kalmış olduğunu halde bayramlarda bile İmam Ali Efendimizi ziyaret ettiği görülmemiştir. Fakat bazı defa dergâhın kapısına kadar çıkarak Şah-ı Velayet Efendimizin Türbe-i saadetlerine bakarak “İlahi, bu Ali çok adam katletti” bunun günahlarını şu aksakalım hürmetine affet!” diye bir takım mecnunane daha doğrusu melunane sözler söylediğini zamanında bulunan gayet namuskâr ihtiyar Davut Ağa'dan ve daha emsali ihtiyarlarından işitmiştim. Bu adamların yalan söylemediklerine vicdanım kesb-i kanaat etmiştir.

Bu mecnun adam fevt olduktan sonra yerine oğlu geçmiştir. 1314 tarihine kadar oğlu da babası gibi Necef Dergâhını harem dairesi ettiğini bütün Necef halkı ile züvvar bildikleri gibi bizzat bu fakirde gördüm. Sükûti Baba'dan sonra Necefî'l-eşrefe İmam Ali Efendimizi ziyarete giden Bektaşî dervişleri orada kendi keselerinden yer içer orada barnacak yerleri olmadığından bir iki gün Necefî'l-Eşref'te kaldıktan sonra avdet ederler. Necef Dergâhının kapısının üstündeki bir taşa binanın Bektaşî Dergâhı olduğuna ve Bektaşîlerin medh u senalarına dair Farisüyü'l-ibare bir takım manzumeler mahkuk olduğunu göstermiş ve okumuş idim. Şimdi mürur-u zaman ile fikrimde kalmamıştır. Bu taş binanın hın-i inşasında mazbut bir surette yerleştirilmiş olduğundan çıkarılamamıştır. Karantina memurlarından Mehmet Efendi namında bir

zattan işittiğime göre fırsat bulsalar bu taştaki yazıları körlemek fikri yok değildir. Fakat dergâhın Mehmet Şerif içinde bulunduğuna züvvarın kesretine binaen fırsat buldukları yoktur” demiş idi. Belki de şimdiye kadar fırsat bulmuşlardır.

İşte Necef Dergâhının hali bu merkezdedir. Bu dergâhlar banilerinin meşruta lehinin aksine olarak na-ehillerin harem dairesi ettiklerini gören ve az yüz vicdan sahibi olan her Müslümanı acındırıyor.

Ey koca Yavuz Sultan Selim! Sen bu azametli dergâhı, pâk-i dâmen mücerred-i Bektaşîye meşayîhi ve dervişlerine tahsis etmiştin. O dergâhta vaktiyle her gün okunan gülbanklerde nam-ı âliy-i Selim'in dâhil idi. Ve rahat-ı ruhun için daima dualar edilirdi. Şimdi o dergâha bir takım türeddüd-i imanların harem dairesi oldu. Şimdi orada senin nam-ı âlinin zikir olunmak şöyle dursun içinde oturup karlılarıyla zevk eden o herifler dergâhın bakıyye-i evkafından yedikleri nânın ve o binay-ı âlinin bânisinin kim olduğunu bildikleri bile yoktur.”

İkinci defa Bağdat valiliğine atanan Namık Paşa, 24 Rebiülvvel 1278 (29 Eylül 1861) valilik görevine başladığında, Bağdat vilayetine Musul ve Basra'da ilave edilerek mülki ve askeri çok geniş yetkilerle donatılmıştır (Karal, 1942: 220-227; Akalın, 1953: 144; Saydam, 2006: 379; Ceylan, 2009: 60-68). Namık Paşa'nın valiliği esnasında Sükûti Baba dergâhta hizmete devam etmektedir. Babanın vefatı ardından Necef Dergâhını Bağdatlı Hint asıllı birisine vermiştir.

15 Safer 1276 / 1 Eylül 1275 (13 Eylül 1859) tarihiyle başlayan Bağdat Vilayeti vakıf gelirlerine ilişkin defterde Sükûti Babanın Necef Dergâhında görevli olduğu ve maaşının bulunduğu kaydedilmektedir. “Necef-i Eşrefte vaki Aleviye Dergah-ı Şerifi fukarasına ve ayende ve revendeye itam-ı taam etmek üzere Şeyhi bulunan manzume-i kiramdan Sükuti Baba Efendi'nin maaşı” (EV.d Defter No: 16900_000005).

Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı Yazmalar Kataloğunda 89 nolu eserin iç kapağında Necef ve Kerbela'da bulunan kitabeler not alındığı yukarıda belirtilmiş ve Kerbela hakkında olan kitabe orada verilmiştir (2011: 34). Burada da Necef tekkesi kapısında yine Farsça bir beyit kitabe bulunmakta ve bu kitabedeki beyit ise şu şekildedir (Hacı Pırzade, 1343: 344).

“Necef Dergâh-ı Şerifi Kapısı Üzre Muharrerdir. Beyt:
Sahn-ı canân safâş çû in sahn-ı fâş nist
Megüzeriz Tekye-i Bektaş taş nist!

صحن جنان صفاش چو این صحن فاش نیست
مگنر ز فیض تکیه بکناشیه تاش نیست

5.3. Kazımiye Dergâhi

Hazım Ağâh Efendi'nin Kazımiye Dergâhi hakkında verdiği bilgiler:

“Diğer iki dergâh ise balada tafsilatı sebk eden Hüseyin Mazlum Baba namına İran Hanedanı Hükümdariyesinden Merhum Nasruddin Şah'ın amcası Merhum Mirza Ferhad tarafından 1299 tarihinde İmam Musa Kazım Efendilerimizin sahn-ı şerifleri derununda yaptırmış oldukları Kazımiye Dergâh-ı şerifidir.

Kazımiye Dergâhına gelince bu dergâha Merhum Hüseyin Baba sağılığında Seyyit Veli namında kemalli mücerret bir Bektaşî dervişi bıraktı idi. Seyyit Veli, 1313 [Mektupta Hüseyin Mazlum Babanın ölümü için 1312 tarihini vermektedir] tarihinde vefat eylediğinde Kazımiye'de bulunan Acemlerle, türbedar Araplar, bu dergâhi zabt eylediler.

Hâlbuki bu dergâhın Tarikat-ı Aliyye-i Bektaşîye dervişlerine mahsus olduğunu mübeyyin dergâhın banisi olan Merhum Mirza Ferhad tarafından İran'da güzel bir mermer taş üzerinde beliğ bir ibare ile hâk ettirilmiş. Ve dergâhın kapısının üstüne vaz' olunmuş olan tarih taşını da kaldırmak ve tekke olduğunu belirsiz etmek fikrinde bulduklarını Kazımiye ahalisinden müteaddit ve mevsuk zevattan işitmişim. Şimdiye kadar belki de öyle etmişlerdir.

Bu tekkenin odalarının ölçüsüne göre Merhum Mirza Ferhad'ın İran'da suret-i mahsusa da nesc ettirmiş olduğu pek zi-kıymet halıları türbedarlar aralarında taksim ettiklerine fakir vakıf oldum. Gürgür Baba ve Kazımiye Dergâhlarının şimdi halleri bu merkezde ve nâ-ehil münkirler ellerindedir.”

18 Haziran 1895/6 Haziran 1311 tarihli 5625 sıra numaralı arşiv belgesinde “İmam Musa Kazım radiyallahu anı efendimiz hazretlerinin Tekyesi mütevellisi yedine verilen iki kıta ferman-ı âlişanın birer kıta sureti mezbura takdim kılınıp tecdidini Seyyid Hüseyin bin Seyyid Hamid namlarıyla takdim kılınan [...]” (EV. MKT. CHT.-00407.00167) Hüseyin Mazlum Babanın hem burada görevli olduğu hem de vefatından hemen önce kendisine yine berat takdim edildiği görülmektedir.

Kazımiye'de Kacar Hanedanından Hacı Ferhad Mirza Mutemedüddeve tarafından yeni yapılar ve tamiratlar yapılmıştır. Kazımeyn'de duvarlar, sahnı şerifin duvarları, minare ve minarelerin tezhibi, Bektaşî tekkesi gibi eserleri yaptı ve yaptırdı. Hatta Hacı Ferhad Mirza'nın burada yaptığı bu eserlerin tarihi Şeyh Muhammed Sadık A'sem isimli edip tarih de düşürmüştür⁵ (Erdekani 1374: 116-117).

بسم الله الرحمن الرحيم. نواب مستطاب أشرف أمجد أرفع والا شاه زاده حاجی فرهاد میرزا معتمد الدولة فرمان ... مملکت فارس دامت شوکتہ؛ این تکیہ را بنا و حسینا لله وقف فرمودند بر طیفہ بکتاشیہ خاصہ، و اوحدی از طوایف دیگر را در اینجا حق توقف و سکنا نخواهد بود، شهر صفر ۸۹۲۱

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla yönetici kutlu, muhterem, yüce ve saygın yönetici, devletin dayanağı Şahzade Hacı Ferhad Mirza, ferman [...] Fars Devleti, Allah bu devleti daim eylesin, bu tekyeyi inşa etti ve Allah rızası için ve özellikle Bektaşî taifesi için vakf eyledi. Diğer taifelerden hiçbir kimse için bu tekyede kalma ve ikamet hakkı talep etmedi. Safer, 1298.” (Âli Yâsin, 2014/1435: 169-170).

“Bu duvardan Güney köşesine doğru küçük kapıdan Bektaşî Tekyesi diye isimlendirilen binaya geçilir ve bu bina şimdi El-Cevvadin (aleyhisselam) Umumi Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır ve kapının üstünde bir parça mermer üzerine oyulmuş kitabe bulunmaktadır:

Kazımiye tekkesi, İmam Musa Kazım aleyhisselamın sahnındadır. Nasruddin Şah'ın amcası Ferhad Mirza tarafından inşa edilmiş ve Hüseyin Mazlum Babaya hediye edip onun ismiyle 1299 (hicri) yılında yaptırmıştır.

Bu tekkenin şeyhlerinden birisi Seyyit Veliydi, 1313 (hicri) senesinde vefat etmiştir. Bu tekke Kazımiyye halkı tarafından önce zapt edilmiş ve Ferhad Mirza ise bu tekkenin yazılarını yapıp gelirlerini vermiştir.

1917 (miladi) yılında İngilizlerin yönetimi ele geçirmesinden sonra Allame Hübbetüddin eş-Şehristani tarafından bir kütüphaneye dönüştürülmüş ve bu değişiklikte birlikte tekkenin de bir iz kalmamıştır. (Kilani: 2014: 226). Tekke kütüphaneye dönüştürülünce adı da El-Cevvadin (aleyhisselam) Umumi Kütüphanesi olmuştur. Kütüphanenin kurucusu ve isim babası olan Allame es-Seyyid Hübbetüddin el-Hüseyin el-Şehristani sene 1360 (hicri)/1941 (miladi) yılında vefat ettiğinde kendisi tarafından kurulan bu kütüphaneye defnedilmiştir. (Âli Yâsin, 2014/1435: n¹ 169).

5.4. Gürgür Baba Tekkesi

Hazım Agâh Efendi'nin Gürgür Baba Dergâhı hakkında verdiği bilgiler:

“Elyevm yeri yurdu belirsiz bir halde olup Bağdat'ın karşı yakasında Dicle Nehri kenarında gayet dilgüşa bir mevkiye vaktiyle bulunmuş olan Şahin Baba Dergâhıyla Gürgür Baba Dergâhı öyle Atebât-ı Saadetten sahn-ı şerif derununda olmadıklarından 1241 vukuatında tahrir edilmişlerse de Gürgür Baba Dergâhı sonra Hüseyin Baba tarafından yeniden inşa olunduğu malumdur.

Hakikat, Hüseyin Baba sair dervişler gibi bade'z-ziyare dönmeyip Necessü'l-Eşref'i ziyaretlerinde o vakit Necessü Dergâhı postnişini Merhum Sükûti Baba zamanında Dergâh-ı mezkurede yedi sene Kahvecilik hizmetinde bulunduktan sonra Bağdat'a gelerek 1241 Vak'ay-ı malumesinde harap ve evkafı dahi zabt edilen Gürgür Baba Dergâhı Şerifini yeniden inşa ve imarda ve dergâhın idaresi içinde şehriye otuz beş kırk lira raddesinde bir demirbaş irat teminine muvaffak olmuş ve hakka göçene kadar dergâh-ı mezkûrun postnişinlik hizmet-i fahiresinde kalmıştır.

Mevkilerinden banilerinden bahs eylediğim mevcut dergâhların elyevm ahval-i esef istimalinden izahat vereceğim. Ve Hüseyin Baba'nın intikal-i dar-ı bekaya eylediklerinden sonra yine Gürgür Dergâhından başlayıp sairleri hakkındaki malumat ve müşehadatımı da ber-tafsil beyan edeceğim. Şöyle ki Hüseyin Baba'nın son postnişinliği zamanlarında valilikle Bağdat'a gelen Takyüddin Paşa, Bağdat'ta geldikten sonra Hüseyin Baba aleyhinde var kuvvetiyle uğraştıysa da Baba'yı yerinden kıpırdatmadı, ümidi kesildi Baba ile zahiren dostlaştı idi.

1302 tarihinde Hüseyin Baba'nın vuku bulan vefatının ikinci günü Takyüddin Paşa dergâhta bulunan dervişleri bir müfreze-i zaptiye ile sureti cebriyede tekkeden çıkarttı. Baba'nın o nefis kitaplarını dervişlerin almalarına müsaade etmeyerek Süleymaniye'ye mülhak Karadağ Nahiyesinden güya Nakşibendiy-i Halidi tarikinden Abdurrahman namında bir Kürt mollaya dergâhı bağışladı. Abdurrahman Molla ise hemen ailesini Bağdat'a celp ederek o mücerret postnişinliğine mahsus olan dergâha haremiyle beraber yan geldi oturdu.

Hüseyin Baba'nın sa'yi şahsileriyle fukarayı Bektaş'a için vücuda getirmiş olduğu balada maruz hasılat-ı vakfiyeyi meşrutu lehinin hilafına ekl ü bel' edip karısıyla birlikte zevkine bakıyordu. Bu fakirin Bağdat ve havalisinden ayrıldığı 1314 senesine kadar Molla Abdurrahman Dergâhta idi. Ölmüş ise tabii oğluna verilmiş olmalıdır.”

Irak veya Bağdat Bektaşî tekkesi denince literatürde daha fazla yer alması nedeniyle ilk göze çarpan ve dilen gelen Gürgür Baba ve tekkesidir. Gürgür Baba ve tekkesi Osmanlı ve Irak ile başlayan yeni siyasal anlayış ve dönüşümün de parçası olmuştur. Gürgür Baba'nın isminin izahı etrafında yürütülen tartışmalar bu hususta ipucu olmaktadır. Azzavi, Gürgür Baba tekkesi ve dervişlerinin başına gelenlerin adeta canlı şahidi gibi olaylar ve kahramanları hakkında neredeyse hikâyenin tamamına dair bilgi vermektedir. Bu bilgiler ise Hazım Ağâh Efendi'nin mektubunda aktardığı hususlara da kaynaklık etmektedir. Diğer tekkeler hakkında olduğu gibi Gürgür Baba hakkında Abbas Azzavi eserlerinin birçoğunda farklı cilt ve sayfalarda yer vermiştir. Özellikle Irak Bektaşî tekkeleri hakkında verdiği içerisinde Gürgür Babayı saymaktadır (Azzavi, 2004/4: 188-192; Azzavi, 2004/5: 120-121; Azzavi, 2004/8: 75). Genel olarak Iraklı araştırmacılar ve özel olarak Azzavi'nin Bektaşîlik hakkındaki bilgileri yetersiz veya karışıktır. Mesela Hurufiliği anlattığı kısımda Bektaşîlik veya Virani Baba'dan söze ederken Bektaşîlik ve Hurufiliği aynı başlık altında veya iç içe geçirerek aktarırken diğer yandan Necf Dergâhı kurucusu Viran Baba'yı da Hurufi ilan etmektedir (Azzavi, 2004/2: 267-274).

Gürgür Baba tekkesi, medrese, mescit ve tekke başlıkları etrafında birçok kaynaktan yer alırken Azzavi de bu başlıklar altında Gürgür Babayı aktarmaktadır. “Mescidi Baba Gürgür ve Tekyesi Mescit, Meydan Mahallesinde Suku'l-Herec, Mobilyacılar semti yakınlarındadır. Gürgür Baba mezarı buradır, isminin anlamı da El-Ebu'l-Nurani – yani Nurlu Baba anlamına gelmekte ve Bağdat'taki Bektaşî

Şeyhlerinden birisidir. Görünüşe göre onun ismi, Kerkük'teki petrol kuyularıyla alakalıdır ve kerametlerinden biriside petrolü çıkararak kabul edilmiştir. Vefat edince adı geçen bu yere defnedildi ve kabrinin yakınına bir mescit El-Hac Muhammed ed-Defteri Bin Abdullah tarafından Muharrem ayında 1081 H senesinde yaptırılmıştır. Bununla kalmayarak türbe ve mescide bağlı vakıf ve gelirler de sağlamıştır. Soyu devam etmediği için de vakıflarının tevliyeti Bağdat kadısına devredilmiştir. Zürriyetinin devam etmemesiyle birlikte tekke bir süre daha Bektaşî, derviş ve babalar tarafından idare edilmiştir. Sonunda Bağdat kadısı, yirmi yıla yakın bir zaman geçtikten sonra mütevellî olarak atanmıştır. Ardından merhum üstat Muhammed Feyzi ez-Zehavi⁶ Bağdat'a müftî tayin edilince vakfın mütevellîsi olmuş ama o da 28 Safer 1300 H yılında azledilmiştir. Zehavi, tekrar Bektaşîlere vermiştir. Ama onun azlinden sonra tekke yeniden mescide dönüştürülmüş ve doğal olarak tekkenin tevliyeti Bektaşîlerden alınmıştır. Dede Hüseyin ise sene 1302 (hicri) tarihinde vefat etmiş ve Hüseyin Dede'nin tevliyeti ölümü nedeniyle düştükten sonra tekke, Abdurrahman Karadaği'ye tevliyet ve tedrisat için verilmiştir. O da 1335 (hicri) yılında vefat etmiştir. (Azzavi, 2004/5: 120-121; Kiyani, 2015: 70; er-Ravi, 2006: 264-266; Derraci, 2001: 94-95).

Bağdat valilerinden Namık Paşa, Necef'te Sükûti Babanın vefatıyla tekkeyi Bağdatlı Hint asıllı birisine vermiştir. İkinci olarak Takiyüddin Paşa da Bağdat merkez de bulunan Gürgür Baba tekkesini Abdurrahman Karadaği isimli Nakşibendi şeyhi ve âlimine vermiştir. Mehmet Namık Paşa, 1850-1851 yılları arasında ilk olarak atandığında kara ulaşımını canlandırdı ve telgraf şebekesini kurmak için çalışmıştı. Mehmet Namık Paşa, 1861-1867 yılları arasında çok uzun bir süre ikinci olarak Bağdat Valiliğine atandığında Bağdat'a bağlı şehirlerin ulaşımını sağlamak amacıyla yolları yapmaya çabalamıştı. Başlattığı ve yarım kalan işleri Mithat Paşa tamamladı. Kendisinden sonra Takiyüddün Paşa, 1867-1868 yılları arasında vali oldu. Takiyüddün Paşa'dan sonra Mithat Paşa vali olmuştur. Takiyüddün Paşa, 1880-1886 yılları arasında ikinci defa Bağdat valiliğine atanmıştır (Bayatlı, 2005: 11-12).

Hüseyin Mazlum Baba'dan tekkeyi alan Takiyüddin Paşa, Bağdat valiliğine ikinci defa atandı ve Bağdat'a 28 Muharrem 1298 (19 Kanunievvel 1296/31 Aralık 1880) senesinde ulaşmış, görevine başlamış (Azzavi, 2004/8: 63) ve 4 Receb 1297 yılına kadar görevde kalmıştır (Mehmed Süreyya, 1996/5: 1622).

Muhammed Feyzi, Bağdat Müftüsü ve Bağdat Kadısı Vekiliydi. Kadılığa vekâlet ettiği günlerde Gürgür Baba tekkesinin tevliyetini Bektaşî Tarikatı'ndan Dede Hüseyin İbni Ahmed İbni Mustafa'ya 19 Zilhicce 1297 (hicri) tarihinde vermiştir. Daha sonra Bağdat Şer'i Kadısı Seyyid Mir Muhammed Esad İbni Seyyid Muhammed Şerif Paşa İbni Hac Süleyman Ağa, Hüseyin Dede'yi tevliyetten aldı ve Abdurrahman Karadaği'yi mütevellî ve müderris olarak 28 Safer 1300 (hicri) senesinde tayin etti. Daha önceden olduğu gibi tekke, tekrar mescit haline dönüştürülmüştür (Azzavi, 2004/8: 64).

Abdurrahman bin el-Molla Muhammed el-Karadağı ibn el-Hayyat nispetiyle tanınmaktadır. Karadağ kasabasında 1253 yılında doğmuş, ilme ailesi yanında başlayarak tahsilini tamamlamıştır. Bağdat'a gelerek Allame Muhammed Feyzi Efendi ez-Zehavi yanında Süleymaniye Medresesinde⁷ Bağdat'ta eğitimine devam etmiştir (Suhreverdi, 1933: 116-118). Burada eğitimini tamamlayıp icazet aldı ve Gürgür Baba Medresesinde eğitim vermeye başlamıştır (Müderresi, 1983:276-278; Zeki Bey, 1945/2: 11-12; Samarrai, 1982: 362).

Sonuç olarak mescit, medrese ve tekke olarak kaynaklarda yer alan Gürgür Baba, aynı zamanda Kerkük petrol kuyularının bulunduğu bölgenin isimlendirilmesiyle kurulan ilişkisi şöyle özetlenebilir. Gürgür Baba Mescidi, Meydan'ın Suku Herec'e ana caddeden gidilir ve caddenin sonuna gidilince tekkeye ulaşılmaktadır.

Bu mescit için vakıflar, Suku'l-Herec'in kendisinde, çarşının içinde mescidin arkasında bir kahve var, on sekiz dükkân var, sonra yirmi iki dükkân olmuştur. Vakıflar ve mescidin idaresi müteveli tarafından yönetilmekte, müteveli ise Şeyh Abdurrahman Efendi Karadağı'dır. Çünkü tevliyetin bağlanması Bağdat Kadısı tarafından yapılmakta ve naib kılınmakta, böylece vakıflarıyla birlikte bir irade oluşturulur, evkaf dairesi, adı geçen mütevellinin ölümü halinde yönetime el koymuş, orada imam ve hizmetçi olmuştur.

Medrese lağvedildi, medrese eğitimi yerine Kuran kıraati öğretilmeye başlandı, böylece Kuran eğitimine geri döndürülmüş oldu (Ravi, 2006: 264-266).

Rauf, Ravi'nin bu eserine dipnotta verdiği bilgilerde ise Gürgür kelimesinin anlamını, "El-Ebu'l-Nurani" Nurlu Baba anlamına geldiğini, bu ismin de ona Kerkük'te yerden fişkıran petrol ve onun ateş almasıyla ilişkilendirildiğini, bu ateşin çıkışını onun kerameti olarak görüp bu adı ona vermişlerdir. Bu petrol kuyularının bulunduğu alana da Gürgür Baba denilmektedir. Ayrıca Bektaşî tekkesi hakkında da kısa bilgi verdikten sonra Mescidin çok eski zamandan kaldığı, Abbasiler dönemine ulaştığı, sonradan Bektaşîlerin buraya yerleştiğini, Mescidin bulunduğu yerin Sultan Çarşısı olduğunu, Defterdar Mehmet Bey tarafından 1081 (hicri)/1670 (miladi) yılında bazı vakıflar verdiği ve yeniden canlandırıldığını aktarmaktadır. Onun vakıfları arasında ev, yukarı odası olan ev, kahvehane, Meydan mahallesinde dükkânlar, ziraat yapılan arazi, bunların hepsi Mescidi Gürgür Baba üzerinedir ve kurduğu bu vakıflarla gelirlerini artırmıştır.

Rauf'un ikinci dipnotu ise Abdurrahman Karadağı hakkındadır: Şeyh Abdurrahman Bin Molla Muhammed Karadağı İbni Hayyat ile meşhurdur, Karadağ'da 1253 H doğdu, ilmi babasından ve başkalarından aldı ve kendi köyünde ilimle meşgul olmaya devam etti. Sonra Bağdat'a gitmiş, Bağdat'ta Bağdat ulemasından ilim öğrenmiş, Kerkük'e gidip burada eğitim gören medrese öğrencilerine ders vermiştir. Bağdat Valisi Hacı Hasan Refik Paşa'nın talebi üzerine Bağdat'a 1303 (hicri)/1885 (miladi) yılında dönmüştür. Baba Gürgür Mescidinde medrese olarak düzenlenmiş

ve mescitten medreseye dönüştürülmüş, öğrencilere şeri ilimleri öğretmiş, bu ders verdiği dönemde lügat, akait, mantık, hikmet, belagat alanlarında eser telif etmiş ve 1335 (hicri) / 1917 (miladi) yılında vefat etmiştir. (Ravi, 2004: 266).

Abdurrahman Karadağı, 1917 yılı Haziran ayında vefat etti ve Gürgür Baba tekkesine defnedilmiştir. İki oğlu Şeyh Muhammed ve Şeyh Ali ve kardeşi oğlu Şeyh Mahmud Karadağı, Hanekin Camii Kebirinde müderristi. Teşrinievvel 1924 (miladi) yılında vefat etmiştir. Onun çocuklarından el-Mehami eş-Şeyh Mustafa, diğer oğlu Şeyh Salih, bir önceki Kerkük Mutasarrıfı idi ve babası bir önceki Bağdat ikinci kadısı Şeyh Hasan şimdi Kerkük birinci kadısının oğludur. (Azzavi, 2004/8: 75; Derraci, 2001: 94-95; Şiva Ruhani, 1382: 146-147).

Felekeddin Kakayi, eserin girişinde kısa bir değerlendirme yazısı yazarak Ehlihak (Kakailler) ile Bektaşiler veya Aleviler arasındaki ilişki ve benzerliklere örnek olarak Baba kelime ve kökeni ile yaygın kullanımına verdiği örneklerle bağlantı kurmaktadır. Hatta Gürgür Baba'nın da yine bu ortak konu ve kişilerden olduğunu aktarırken bu çalışmada Gürgür Baba ve Bektaşi tekkesine yer verildiğini bundan da büyük bir memnuniyet duyduğunu da ilave ederken genel anlamıyla konuyu Kürtler ve Kürtçe etrafında değerlendirmektedir (Rauf, 2012: 5-12).

Rauf, Baba Gürgür veya onun defnedildiği tekke, medrese ve mescit hakkındaki çalışmalarda Gürgür Baba'dan bahsedilmemekte ve özellikle onun hayatı hakkında da bilgi verilmediğini belirtmektedir. Yine tekke, medrese ve mescit hakkında bilgi veren kaynaklar da mekân hakkında yeterli ve ayrıntılı bilgi vermezken yanı mekânda bulunan odalar ve bu odalarda metfun bulunan şahıslar özellikle de Baba Gürgür hakkında hemen bilgi verilmediğini izahına eklemektedir. Ardından da kendisinin bu çalışmalardan farklı olarak burada hem Baba Gürgür hakkında hem de tekke, medrese ve mescit hakkında daha ayrıntılı bilgi vereceğini hatta ayrıntılı bilgileri de yine kendisinin verdiğini de söylemeyi ihmal etmemektedir. Baba Gürgür hakkında verdiği bilgileri de iki kaynaktan almaktadır. *El-Ikdü'l-Lami'* ve Şeyh Muhammed Salih Es-Suhreverdi, *Buğyetü'l-Vacid fi'l-Cevami'* ve *l-Mesacid* adlı her iki eser, Baba Gürgür hakkında daha fazla bilgi vermiş ve her iki eserin bilgilerinden yola çıkarak Rauf'ta bunlardan yararlanmıştı. Rauf, aynı zamanda bu eserleri yayına da hazırlamıştır.

Rauf, Suhreverdi'nin verdiği bilgiye göre "El-Ebu el-Nurani" yani Nurlu Baba'nın Kürt olduğunu ve kendisine verilen bu ismin de lakap olduğunu bu lakabın da Kerkük'teki gaz ve petrol kuyularından yola çıkarak verildiğini ileri sürmektedir. (Hicri) 900 / 1496 (miladi) yılında yaşadığı, ders verdiği Meydan'da bir ribatta insanları irşat ettiği, Kürtlerin salihlerinden ve buranın onun ribatı olduğu, Bektaşi ribatı olarak kabul edildiği, (hicri) 1011 / (miladi) 1602 yılında vefat ettiği, buraya defnedildiği, Bağdat halkının onun kabrini ziyaret ettiğini ve onun hakkında hüsnü zan sahibi olduklarını yazmaktadır. (Rauf, 2012: 398-406).

6. Sonuç

Bu makale, Hazım Ağâh Efendi ve mektubunda bahsettiği Irak'taki Bektaşî tekkelerinin Osmanlı hâkimiyetinin son dönemindeki durumunu ele almıştır. Hazım Ağâh Efendi'nin mektubunda isim ve dervişleri hakkında verdiği bilgiyi konu edinmiştir. Hazım Ağâh Efendi'nin yirmi yılı aşkın vazifeli bulunduğu ve Irak'ta temas halinde olduğu, Bektaşî tekke ve dervişlerine dair birinci ağızdan verdiği ve aktardığı bilgiler, onun gözlem ve görüşmelerine dayanmaktadır. Bu bakımdan da makale, hem Hazım Ağâh Efendi bilgi verilmiş hem de onun bilgileri genişletilmiştir.

Hazım Ağâh Efendi'nin mektubundan birçok yararlanılmış fakat kendisi hakkında herhangi bilgi verilmemiştir. Uzun süre bu şekilde devam edilmiş ve mektupta verilen bilgilerin kaynağı olarak Ahmed Rıfki, Bektaşî Sırrı'na atıf yapılmıştır.

Hazım Ağâh Efendi, mektubunda Necef, Kerbela, Bağdat ve Kazımiye tekkeleri ve görevlilerinden bahsetmektedir. Tanzimat ile yasaklanan Bektaşî tekkelerinin kapatılması, tekkelerin bir kısmının yıkılması ve bir kısmının da gelirlerine el konulup zayıf düşürülmesiyle Bağdat tekkelerinin yeniden toparlanma çabalarını da aktarmaktadır. Bu dönemde Necef'te Hazreti Ali ve Kerbela'da Hazreti Hüseyin'in türbesinin içerisinde yer aldığı Sahn-ı şeriflerde bulunan tekkeler, yıkılmamış fakat gelirleri azaltılmıştır. Öte yandan Bağdat şehir merkezinde bulunan tekkeler yıkılmış, gelirlerine el konulmuş ve görevlileri de dağılmıştır. Bağdat'ta bulunan tekkelerden Gürgür Baba tekkesini yeniden tamir edip gelirlerini artıranın Hacı Hüseyin Mazlum Baba olduğu bilgisini vermektedir.

Kazımiye'de Kacar Hanedanından Ferhad Mirza, Hüseyin Mazlum Babaya bir tekye yapmış ve ona bağışladığı bilgisi de mektupta bulunmaktadır. Hacı Hüseyin Mazlum Baba vefat edince de buraya defnedilmişti. Hatta Kazımiye tekkesinin Bektaşî dervişlerin mekânı olduğu ve onların istifadesine sunulduğunu bildiren bir kitabenin de yine Ferhad Mirza tarafından İran'dan bir taşla işletilip getirilip duvara yerleştirildiği yine mektubunda aktarılmaktadır. Bu üç tekkede bulunan kitabelerin de zamanla kaybolacağını veya kaybedeceklerine dair endişelerini de dile getirmektedir. Bu kitabeler de muhtelif kaynaklardan tespit edilip makaleye konulmuştur.

Tanzimat ve Cumhuriyet ile yasaklanıp kapatılan tekkeler, varlıklarını zaman içerisinde kaybetmeleri ve bundan dolayı da izlerinin takip edilip sürülmesinin oldukça zor olacağı açıktır. Artık günümüzde Irak Bektaşî tekkeleri ve bu tekkelerle bağlantılı Bektaşîlerden ulaşan herhangi bir bilgi ve eser bulunmamaktadır. Bunun için bu çalışma, Hazım Ağâh Efendi ve mektubu etrafında ele aldığı konu itibarıyla Irak Bektaşî tekkeleri ve Bektaşîleri üzerine bilgi, kaynak ve literatürün artırılıp genişletilmesine katkı sağlayacaktır. Bundan dolayı da Irak'ta Bektaşî tekkeleri hakkında bilgi ve literatürün artırılması gereklidir.

Makaleyi Hazım Ağâh Efendi'nin mektubunu sonlandırırken yazdığı cümleyle tamamlanmıştır. "İşte Hatt-ı Irakıyedeki Bektaşî Dergâhları hakkında icmalen olsun müşehadatımı ve muvafık-ı hakikat olan malumatımı arz eyledim efendim!

Kozan Sancağına Mülhak Kars-ı Zülkadiriye Müftizade”

Hazım Agâh. (Refik, 1328. 150-160)” şeklindeki cümle ve imzasıyla mektubunu tamamlamaktadır.

Sonnotlar

¹ “Nafi Baba’ya Ait Rumelihisarı’nda Şehitlik Tepesinde (Seyyit Bedreddin Babay-ı Veli) Dergâh-ı kudsiyeti iktinâhında (1277) tarih-i hicriyesinden beri postnişin bulunan ve ahiren tebdil-i câme-i nâsüt eden sanadid-i tarikat-ı Bektaşîye’den ve zurefay-ı asırdan meşhur “Abdunnafi Babanın tasvirini kare u kariilerimize takdim ediyoruz.

Nafi Baba merhum âbay-ı nâzeninden sahib-i divan Tûrabi Ali Babanın halifesi ve yine meşahir-i zurefadan “Mahmud Baba”nın mahdumlarıdır. (1267) tarihinde vasıl-ı sırrı hilafete olmuşlar ve elli üç sene dergâh-ı mezkurede neş-i âyin-i tarikatle meşgul bulunmuşlardır. En eski Bektaşî Babası olduğu için (Halife-i kadim) namıyla yad olunurlardı. Sultan Abdulmecid Cennetmekân ile mülâki olmuşlar ve kudemay-ı rical-i devletten birçoklarını irşat eylemiştir.

Nafi Babanın intikaliyle zurefat-ı kadimenin bir rûknü yıkılmış addolunur, bazı mutasavvıfane ve âşikane eşarı vardır. Mahdumları “Mahmud Bek Baba” fazl u kemalâtı, garb u şark felsefesindeki ihataları ve bahusus Çağatay, Uygur lisanlarıyla ait tetkikatıyla meşhurdur. Elhaletu hazihi, postnişin-i dergâhtır.

“Seyyid Burhaneddin Hüseyin” Efendi hazretleri Nafi Babanın rihletine bu tarihi söylemişlerdir:

Geldi Hüseyin rikkate, tarih yazdı rihlete

Gitti bezm-i vuslata Mevla deyip Nafi Baba, 1330” ‘Yirminci Asırda Zekâ (1328). “Nafi Babaya Aid”, Sayı 14, ss. 245-246.

² “Bazan da Sirkeci’de Sotiri’nin işlettiği Selanik Kiraathanesi’ne giderdim. Burası da başka bir âlem idi. Selanikli gençler orasını Merkez ittihaz etmişlerdi. Rasim Haşmet, Haydar Rüştü, Ethem Hidayet, Ahmet Rıfki ile bu kiraathanede tanıştım. [...] Ahmet Rıfki’ya Sakallı Rıfki da derlerdi. Nakus-ü Adem ve Bektaşî Sırrı isimlerinde iki eseri münteşirdir. O sıralarda hep Cemali Baba ile beraber idi. “Bektaşî Sırrı” için ondan istifade ve istiane ediyordu. Cemali Baba, değerli ve kâmil bir zattı. Necef’teki Bektaşî Dergâhının şeyhliğinde bulunmuştur.” (Kaygusuz, 2002: 35).

³ “Et-Tekyetü'l-Bektaşîye: Batı Bağdat Mahalletü'l-Cüayfir’de bulunan tekke ele alındı. Tekke de aynı şekilde Hızır İlyas Tekkesi olarak isimlendirildi, tekkeden günümüzde herhangi bir iz bulunmamakta, çünkü Dicle suları burayı basarak su altında bıraktı, 1920 M yılında tekkenin sınırları su ile aynı olmuş.

Tekkenin aslı hakkında birçok görüş ileri sürülmüş, bunlardan bir tanesi de Azzavi’ye ait ve şöyle demiş: Abbasi Halifesi Nasır li-Dinillahın yaptırdığı bir ribattır, ribatın yanına da Kılıç Arslanın kızı Selçuke Hatun’un (Selçuke Hatun binti Kılıç Arslan) ribatı vardı. Selçuke Hatun vefat ettiği zaman üzüldü ve kabri üzerine bir türbe ve ribat yaptırdı. Daha sonra Osmanlılar bunu Bektaşiler için bir ribat haline getirdi.

Doktor İmad Abdusselam şu görüşte: Burada hem kadim hem de Bektaşî Tekkesi diye isimlendirilen Bektaşilerin yerleşmek için karar verdikleri Hızır İlyas Mescidi görülmekte ve bundan söz edilmektedir. Aslında burası 584 H vefat eden Abbasi Halifesi Nasır li-Dinillah’ın eşi Selçuke Hatun Ahlati’nin ribatıdır, Kılıç Arslan Tekkesi olarak isimlendirilmektedir. 1920 M yılında nehrin en sarp yeri haline gelmiş, nehir suları burayı aşındıra aşındıra uçurum haline getirmiş. Kılıç Arslan ve Babası ve yanlışlıkla tekke, Kılıç Arslan Tekkesi olarak isimlendirildi.

Eski Abbasi Ribatı oluşuna geri dönersek Ahlatiye Ribatı şeklinde nispet edilmesi, Seyyide Selçuke Hatun binti Sultan İkinci Kılıç Arslan Bin Mesud Es-Selçuki Bilad-ı Rum yani Küçük Asya’nın padişahın kızıdır ve bu eser Abbasi Halifesi Nasır li-Dinillah’ın eserlerindedir. Onu, Bağdat’ın Batı yakasından Kerh Caddesine doğru Dicle kıyısında nehre bitişik yaptırdı, halen bu mahalle ve üst tarafının adı el-Cüayfir’dır. Selçuke Hatun, 584 H yılında vefat etti ve oraya defnedildi, vefatından

önce inşasına başlanmıştı ve bunu Danimarkalı Seyyah Niebuhr 1180 H yılında Bağdat'a gelişiyle haber ediyor. Yine o Selçuke Hatuna ait kitabeyi naklediyor ve hatta bu kitabenin bir kopyasını dahi veriyor: El-Melik al-Adil Kılıç Arslan İbni el-Melik Mesud Bin el-Adil Kılıç Arslan min taifeti Selçuk ve zalike fi sene erbaa ve semanine ve hamsemieti. Ve haza yani (Selçuki Hatun Binti el-Melik Kılıç Arslan).

Böylece bu seyyah, Bektaşî Tekkesine şahit olarak aktardı ve onun özelliklerini de verdi. (eski şahika bir eser ve içinde bulunan kitabe ile)

Ondan daha önce Şeyh Mustafa Es-Sıddıki ed-Dımeşki 1139 yılında buna şahit olmuştu ve o şeyhi Derviş Hızır'ın meclisine gelmişti, yine buna 1237 H senesinde Münşi Bağdadi buna şahitlik etmişti. O şöyle dedi: Bağdat'ın Batı yakasında Alp Arslan Selçukiye ait 1822 M senesinde yapılmış bir tekeden söz edilmekteydi. Kâbe'ye benzetiler dört rükünlü ve hacetül esvete nispetle ve dört tarafı kufi yazıya bezemiş, büyük bir kısmı harap olmuş, şimdi o yazıları kimse okuyamaz, onun içinde de Mikail Selçuki'nin mezarı bulunmaktadır.

Doğal olarak Münşi Bağdadi, son isimde hata yaptı, bu ismin Bağdat kabirleri arasında bulunması imkânsızdır.(Kilani, 2014: 129-135).

⁴ Arşiv kayıtları bilgileri Maden'in ilgili çalışmasından aynen alınmıştır. Bazıları metin içerisinde kullanılmıştır.

⁵ "خذا بيدي فرهاد في يوم حشره فقد تم عن سس بتاريخه خدا"

⁶ "Meclisü Ali ez-Zehavi: Bağdat'ta bilinen ve iyi tanınan ailelerden Al-i Zehavilerin soyu Baban ailesine bağlanmakta ve Baban ailesi de Irak'ta oldukça iyi tanınmakta ve Irak dışında da Beni Halid olarak bilinmektedir. Zehavi ailesinden en iyi tanınanlardan birisi Allame Şeyh Muhammed Feyzi Bin Molla Ahmed Bin Hasan Bek İbni Rüstem Bin Hüsrev Bey İbnü'l-Emir Sasan Paşa Baban ailesinin reisidir. Hasan Bek Bin Rüstem yeğenleri tarafından öldürüldükten sonra Kirmanşah'a bağlı Zehavi isimli köye taşındılar ve Zehavi nispesini de bu köyden dolayı aldılar. Bağdat uleması meşhurlarından Şeyh Muhammed Feyzi ez-Zehavi de bu nispetle bilinmekte ve kendisi akli, nakli, hikmet vb. bütün ilimlerde kendisine müracaat edilen büyük bir otoritedir. Vefat edinceye medresesinde sürekli ilim öğretmeye devam etti. Birçok ilim dalında otorite olup ders verdiği gibi birçok öğrenci de yetiştirdi, Hem medresesinde hem de Yeni Hasan Paşa Mahallesindeki evine birçok kesimden kişiler gelip onun ilmi meclislerine dâhil olurdu. Bu meclislerde bulunanlar ilim, devlet, fikir adamları, edipler, şairler, ayan, vezirler gelip bir konu hakkında çözüm arar, fetva alır, ilmi meseleler ve edebi müşküller hakkında ilim meclisleri teşkil edilirdi. 3 Cemaziyelula 1308 / 1890 M yılında vefat etti ve ders verdiği Süleymaniye Medresesine defnedildi." (Derruci, 1958: 138-139).

⁷ Süleymaniye Medresesi, Bağdat Valilerinden Büyük Süleyman Paşa tarafından 1204 H / 1789 M yılında yaptırılmış ve çok fazla vakıf geliri bağlanmıştı. Bu medresede Bağdat'ın önemli ve çok büyük âlimleri ders vermiş ve bir kısmı da medreseye defnedilmiş. Zehavi ailesi de bunlar arasında yer almaktadır. Özellikle uzun süre ve birbirini takip eden Zehavi ailesinden Bağdat Müftisi Mahmud Feyzi ez-Zehavi burada ders verip burada defnedilen büyük âlimlerdendir (Kiyani, 2015: 49).

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

EV. MKT. CHT.-00407.00167

EV.d Defter No: 16900

EV. MKT-03142.00112

C_EV_00566_28584_001_001

VGMA, Hülâsa D., nr. 888, Sıra nr. 1096

VGMA, D., nr. 166, Sıra nr. 933

BOA, C.EV, 566 / 28584
BOA, CEV, 543 / 27435
VGMA, Defter nr.166, Sıra nr. 597
BOA. Cevdet Evkafı, 51-2522

Yazılı Kaynaklar

- Ahmed Refik (1328). Bektaş Sırrı, Cilt 2, Dersaadet: Karabet Matbaası.
- Akalın, Şehabeddin (1953). “Mehmet Namık Paşa”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 7, 127-145.
- Ali Bey (1314). *Seyahat Jurnalı İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a*, İstanbul: Rauf Bey Kütüphanesi Sahibi.
- Âli Yâsin, Semahatü eş-Şeyh Muhammed Hasan (2014/1435). *Tarihü'l-Meşhedî'l-Kazimiyye*, Bağdat: Daru'l-Küfeyl li't-tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzi.
- Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı Yazmalar Katalogu (2001). Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Azzavi, Abbas (2004). *Mevsuatü Tarihi'l-Irak Beyne İhtilaleyn*, Cilt 1- 8, Bağdat: ed-Daru'l-Arabîyyeti'l-Mevsuati.
- Bayatlı, Necdet Yaşar (2008). “Kerkük Dakuk'da Bir Bektaşî Tekkesi: Dede Cafer Tekkesi ve Ritüelleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 47, 137-155.
- Bayatlı, Nilüfer (2005). “Osmanlı Döneminde Bağdat Valileri (1534-1917)”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 158, 189-202.
- Beydili, Kemal (2013). “Genç Osmanlılar Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt 43, 430-433.
- Ceylan, Ebubekir (2009). “Namık Paşa'nın Bağdat Valilikleri”, *Toplumsal Tarih Dergisi* 186, 60-68.
- Derraci, Hamid Muhammed Hasan (2001). *Er-Rabtu ve't-tekaya'l-Bağdadiyye fi'l-ahdi'l-Osmani (941-1336/1534-1917): Tahtituha ve İmaretuha*, Bağdat: Darü'ş-Şuuni's-Sekafiyyeti'l-Amme.
- Doğan, Esra (2010). “Kacarlar Dönemi İran Hac Seyahatnamelerinde Kerbela Hadisesi ve Hz. Hüseyin'in Kerbela Yolu”, Çeşitli Yönleriyle Kerbela, Cilt 1, Editör Alim Yıldız, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 213-248.
- (2011). “Hacı Bektaş Veli'nin Velayetnamesine Göre Horasan'dan Rum'a İzlediği Yol”, *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 4, 58-82.
- Erdekani, Hüseyin Mahbubi (1374). *Çihil Sal-ı Tarih-i İran (Talikat ber el-Measir ve'l-Âsar der Ahval-ı Rical-ı Devre-yü Derbar-ı Nasrı)*, Cilt I, Be-Kuşiş-i İrec Afşar, Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt IV, Hazırlayanlar Dağlı-Kahraman, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2005). *Vilâyet-Nâme Manakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş Velî*, İstanbul: İnkilâp Kitabevi Yayınları.
- Gümüsoğlu, H. Dursun (2018). “Bektaşilik Aleyhine Söylenenlere Ahmet Rıfki'nin Cevapları”, IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu, 581-605.

- Gündoğdu, Cengiz (2012). “Hacı Bektaş Veli Dergâhı Postnişini Hacı Ali Tûrabi Dede Baba ve İcazetnamesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 64, 147-168.
- Güzel, Abdurrahman (1999). *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İlhan, Avni (1991). “Atebât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, ss. 49-50.
- Karakaya-Stump, Ayfer (2007). “İrak’taki Bektaşî Tekkeleri”, *Belleten*, Cilt 71, Sayı 261, 689-720.
- Karal, Enver Ziya (1942). Mehmed Namık Paşa’nın Hal Tercümesi, *Tarih Vesikaları Dergisi* 9, 220-227.
- Kavak, Abdulcebbar (2015). “Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran’da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşbendî-Hâlidî Şeyhleri”, 12, 77-102.
- (2019). “Türkmenler ve Kürtler Arasında Bektaşî Geleneği ve Başlıca Temsilcileri: Irak Örneği”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, 261-277.
- Kaya, Doğan (2016). “Ali Rıza Öge’nin Bektaşî Şairleri Antolojisi’nde Yer Alan Şairleri”, *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 12, 211-297.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret (2002). *Bir Roman Gibi*, 2. Baskı, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kilani, es-Seyyid Miad Şerefüddin (2014). *Tarihi Tekaya Bağdad ve’l-Meşihati’l-Sufiyyeti fi’l-ahdi’l-Osmani*, Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye.
- (2015). *Medarisu Bağdadi’l-Kadime 941-1336 H / 1534-1917 M*, Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye.
- Maden, Fahri (2010). Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması 1826 ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman Doç. Dr. Tufan Gündüz), Ankara.
- Mousa, Matti (1987). *Extremist Shiites The Ghulat Sect*, New York: Syracuse University Pres.
- Müderrişi, Abdulkerim Muhammed (1983 M/ 1403 H). *Ulemauna Fi Hidmeti el-İlmi ve ed-Din*, Neşreden Muhammed Ali El-Karadaği, et-Tabatu el-Ula.
- Münşi Bağdadi, Es-Seyyid Muhammed İbni Es-Seyyid Ahmed el-Hüseyni (1948). Rihletü El-Münşi El-Bağdadi, Farsça’dan Çeviren Abbas El-Azzavi el-Mehami, Bağdad: Şirketü’t-Ticareti ve’t-Tabaati’l-Mahdudeti
- Niebuhrs, Carsten (1778). *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, Band 2, Kopenhagen. Hamburg.
- Noyan, Bedri (2002). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, Cilt 5, İstanbul: Ardıç Yayınları.
- Rauf, İmad Abdusselam (2012). *Dirasetü Vesaikyye Fi Tarihi El-Kürdi El-Hadi ve Hazaratihim*, Erbil: Daru ez-Zeman.
- Ravi, Es-Seyyid Muhammed Said (2006). *Hayru’z-Zad Fi Tarihi Mesacid ve Cevamii Bağdad, Tahkik Doktor İmad Abdusselam Rauf*, Bağdat: Merkezi el Buhusi ve

- ed-Diraseti el-İslamiyye. .
- Salih, Muhammed (1933). *Lubbu 'l-Elbab*, Cilt 1, Bağdat: Matbaatü'l-Maarif.
- Samarrai, Yunus eş-Şeyh İbrahim (1982). *Tarihu Ulemai Bağdad fi 'l-Karni 'l-Rabii Aşri 'l-Hicri*, Bağdat: Matbaatu Vezareti'l-Evkaf ve 'ş-Şuuni'l-Diniyye.
- Sarraff Ahmed Hamid (1954). Eş-Şebek min Firaki'l-Gulati fi 'l-Irak, Bağdat: Matbaatü'l-Maarif.
- Saydam, Abdullah (2006). “Nâmık Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, 379-380.
- Siddiki, Mustafa (2010). *Er-Rihletü el-Irakıyye, Tahkik ve Talik: es-Seyyid Miad Şerefüddin el-Kılânî*, Beyrut: Daru el-Kütübü el-İlmiyye.
- Suad, Ali (1332). *Seyahatlerim*, Dersaadet: Kanaat Matbaası.
- Suveyreki, Muhammed Ali (2006). *Mu 'cemü A 'lâmi 'l-Kürd*, Süleymaniye: Messesetü Jin.
- Şeybi, Kamil Mustafa (1967). Et-Tarikatü'l-Safeviye ve Revasibiha fi 'l-Irakı'l-Muasır, Badad. Mektebet'l-Nuhza.
- Şiva Ruhani, Baba Merduh (1382). *Tarihi Meşahiri Kürd Urefa, Ulema, Üdeba, Şuara*, İkinci Cilt, Tahran: İntişarati Seda vu Sima.
- Taşğın, Ahmet – Sultanmurat Abzhalov – Bakhytzhan Saparov (2020). “Muhıbb-i Ehlibeytten Kozan Sancağı Mülhakatından Kars-ı Zülkadiriye [Kadirili] Müftizade Hazım Agâh Efendi”, *Sbard* 34, 15-34.
- . (2009). “Hacı Bektaş'ın Rum'a Gelişi: Seyahati ve Rum Erenleriyle Karşılaşması”, Doğununun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Yayına Hazırlayan: Filiz Kılıç, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, ss. 1-9.
- . (2012). *Irak'ta Mezhep Çatışmaları Arasında Aleviler ve Bektaşiler*, İstanbul: Önsöz Yayıncılık.
- Yiner Abdunnasır (2007). “Receb Paşa, Müşir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, s. 508.
- Yirminci Asırda Zekâ (1328). “Nafi Babaya Aid”, Sayı 14, ss. 245-246.
- Yüksel, Müfid (2002). *Bektaşilik ve Mehmed Ali Hilmi Dede Baba*, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Zeki Bey, Mehmet Emin (1945). *Meşahiru 'l-Kurdi ve Kurdistan*, Cild I-II, Bağdat: Matbaatu't-Tefeyyüzü'l-Ehliyye.

